

**”IHMINEN ON ELLÄIN SAMOIN KO SIMPANSI JA
PANAANIKÄRPÄNEN.”
ROSA LIKSOMIN *VÄYLÄ* POSTHUMANISTISEN
DIFFRAKTION LÄPI**

Laura Kivikangas
Maisterintutkielma
Kirjallisuus
Musiikin, taiteen ja
kulttuurin tutkimuksen
laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2023

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Musiikin, taiteen ja kulttuurintutkimuksen laitos
Tekijä Laura Kivikangas	
Työn nimi "Ihminen on elläin samoin ko simpanssi ja panaanikärpänen." Rosa Liksomin <i>Väylä</i> posthumanistisen diffraktion läpi	
Oppiaine Kirjallisuus	Työn laji Maisterintutkielma
Aika Kevät 2023	Sivumäärä 46 s. (+ artikkeli 21 s., yht. 67 s.)
Tiivistelmä <p>Tarkastelen kirjallisuuden tutkinto-ohjelman maisterivaiheen monimuototutkielmassani diffraktiivisen luennan keinoin Rosa Liksomin romaanissa <i>Väylä</i> (2021) esiintyviä ja esitettyjä ihmisen valta-asemaa purkavia ja uudelleenrakentavia elementtejä. Maisterintutkielmani koostuu kahdesta osasta: 1) käsillä olevasta johdanto- ja yhteenveto-osasta, joka esittelee tutkielman tutkimusongelman, -aineiston ja -menetelmät, taustoittaa ja erittelee analyysin teoreettista viitekehystä sekä raportoi tutkimuksen tulokset johtopäätöksineen, ja 2) kahden muun kirjallisuuden maisterivaiheen opiskelijan kanssa yhdessä laatimastamme artikkelikäsitelmäkirjoituksesta, jossa painottuu tutkimusaineiston varsinainen analyysi.</p> <p>Kriittisessä tai kulttuurisessa posthumanistisessa projektissa metodina yleistynyt diffraktiivinen luenta keskittyy häiriöihin ja häiriön vaikutuksiin tekstissä ja lukuprosessissa. Diffraktiivinen ajattelu pyrkii välttämään reflektioita ja replikaatioita, mikä posthumanistisessa kontekstissa tarkoittaa usein symbolisesta tulkinnasta luopumista ja representaatioiden kieltämistä jonain, joka vaatii löytäjän, tulkitsijan tai paljastajan ollakseen arvokas. Koska posthumanistisen projektin ydin on ihmisen roolin uudelleenarvioinnissa, soveltuu diffraktiivinen luenta materiaalin, objektin, toimijuutta korostaessaan ja ihmistulkitsijan merkitystä haastaessaan sen tavoitteisiin hyvin.</p> <p>Luemme artikkelikäsitelmäkirjoituksessa häiriöinä ilmauksia, sanavalintoja ja asetelmia, jotka havahduttavat lukijansa huomaamaan luonnollistuneen lukutapansa antroposentrisyyden. Kiinnitämme erityisesti huomiota toislaajisten olioiden ja elottoman toimijuuteen teoksessa sekä sen herättämän nimeämisen ja nimeämättömyyden merkityksellisyyteen. Tarkastelemme aiheitamme aineistolähtöisesti, kriittisen posthumanismin laajan teoriakentän ja heterogeenisen tutkimustradition läpi siivilöiden. Sovellamme analyysissämme myös Donna Harawayn teorioita ja ihmislajin asemaa problematisoivia kumppanuuksien (<i>companion species</i>) ja yhdessä kehkeytymisen (<i>becoming with</i>) käsitteitä. Tutkimuksemme on osa postkriittistä projektia, jonka tavoitteena on ajatella toisin ihmisestä ja ei-ihmisestä.</p> <p>Tutkielma osoittaa, että <i>Väylä</i> havahduttaa lukijansa huomaamaan lukutapansa antroposentrisyyden ainakin huomiota herättävin sana- ja sanajärjestyksen valinnoin, ei-inhimilliselle toimijuudelle romaanissa varatun tilan avulla sekä romaanin päähenkilön hyvin suoraan ihmiskeskeisyyttä haastavien mielteiden ja repliikkien kautta.</p>	
Asiasanat: posthumanismi, diffraktiivinen luenta, Rosa Liksom, Väylä, uusmaterialismi, toislaajinen toimijuus, ei-inhimillinen toimijuus, nimeäminen, feministinen kirjallisuudentutkimus, uusi sotakirjallisuus	
Säilytyspaikka: Jyväskylän yliopisto	
Muuta tietoja: -	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimusasetelma	4
1.2	Tutkimusaineisto	10
2	TEOREETTINEN VIITEKEHYS	14
2.1	Diffraaktiivinen luenta - metafysisistä kulttuurintutkimusta	16
2.2	Elottoman ja toislajisten toimijuus	22
2.3	Nimeämällä merkityksellistäminen	29
2.4	Yhdessä kehkeytyminen - <i>becoming with</i> ja kollektiivi	32
3	PÄÄTÄNTÖ JA YHTEENVETO	34
	LÄHTEET	38
	II OSA: ARTIKKELIKÄSIKIRJOITUS	47

Artikkelikäsi kirjoitus: Siponkoski, M.; Kivikangas, L. & Viisteensaari, J. 2022: "Ei-inhimillinen katse sotaan - nimeäminen, toimijuus ja diffraktio Rosa Liksoin romaanissa *Väylä*."

1 JOHDANTO

Lehmät makasit aivan supussa ja liikahtamatta, ko net suojasit itteensä niitten päälä surraavalta mustalta karpäsparvelta ja verenhimoselta räkältä. Net näytit levolisilta, tyytyväisiltä elähmään. Niitä ei painanu syyliisyys eikä häpeä, net ei tiehneet perisynnistä eikä kantahneet maailmantuskaa. Net osasit ottaa vasthaan sen, mikä tullee. Mie halusin olla niiko net. (V, 220)

Rosa Liksomin vuonna 2021 ilmestyneessä romaanissa *Väylä* (= V) rakennetaan kiinnostavalla tavalla yhteyttä ihmisen ja toislajisten eliöiden, erityisesti lehmien, välille. Osoittaessaan tarinallaan ja kerronnallaan toimijuuden rakentuvan monien ja monenlaisten agenttien yhteisvaikutuksessa teos suorastaan kutsuu lukemaan itseään posthumanistisesta, ei-antroposentrisestä näkökulmasta. *Väylä* (Liksom 2021) vaikuttaa lisäksi olevan täysin tietoinen ei-totutuista ratkaisuisistaan, joilla se havahduttaa lukijan huomaamaan hyvin ihmiskeskeiseksi luonnollistuneen tavan lukea, tietää ja toimia. *Väylän* voikin tässä ajassa ja sekä osana julkista antroposeeniin ja toisaalta myös maahanmuuttoon ja pakolaisuuteen kytkeytyvää diskurssia mieltää teokseksi, jolla on myös omaa, kirjallijasta tai implisiittisestä lukijastakin irtautuvaa toimijuutta. Erityisesti tämä korostuu pohdittaessa *Väylää* diffraktiivisesti, muiden siihen kytkeytyvien ajankohtaisten tekstien kanssa, toistensa läpi luettuna, jolloin voi selvästi nähdä sen pyrkivät osoittamaan lukijansa lukutradition antroposentrisyyden riippumatta siitä, onko sen luonut kirjailija näin tavoitellut tapahtuvan.

Kokonaan meänkielellä kirjoitetun teoksen voi katsoa olevan osa uutta, marginaaleihin asemoitujen hahmojen kokemukseen keskittyvää sotakirjallisuutta. *Väylä* kertoo juonen tasolla tarinan nuoresta karjakosta, joka tovereineen ja lehmineen joutuu pakenemaan Lapin sotaa Väylänä tunnetun rajajoen, Tornionjoen, toiselle puolen Ruotsiin, ja heidän paluumatkastaan takaisin kotiin sodan rauettua. Kuitenkin temaattisesti sen voi, sen itsensä tarjoamia lukuohjeita noudattaen, myös huomata kertovan siitä, kuinka sokea ihminen on ollut kuvitellessaan olevansa se, joka määrää tapahtumista ja tulevasta, nimeää ja määrittelee lajit ja rajat sekä oikeuttaa ylivertauutensa itse kehittämällänsä uskonnolla tai tieteellä.

Erityisesti jälkimmäiseen, posthumanistisen tradition mukaiseen ihmisen roolia pohtivaan, purkavaan ja uudelleenmäärittelevään kertomukseen keskityn

tutkielmassani. Olen erityisen kiinnostunut siitä, millaisin keinoin kaunokirjallinen teos, tässä tapauksessa *Väylä*, ravistelee lukijaansa irti totutuista lukemisen tavoista ja millaisiin havaintoihin ja pohdintoihin ihmisyydestä tämä havahtuminen johtaa. Lisäksi minua houkuttaa ajatus siitä, kuinka nykyisenä antroposeenin, ekokatastrofien ja vihreän siirtymän aikana myös kaunokirjallisuus muuttuu ja voi ehdottaa täysin uudenlaisia tapoja lukea.

Posthumanistisen teoretisoinnin kanssa kietoutuneen uusmaterialistisen ajattelun isänä tunnettu Gilles Deleuze (ks. Dolphijn & van der Tuin 2012, 93; Kurikka 2020, 83–84) kutsuisi yhdessä Félix Guattarin kanssa tällaista ihmisyyden yli kurottavaa seipiteellisyyttä *fabulaatioksi* (Deleuze & Guattari 1994, 168–193). Feministiteoreetikoksi ja usein myös posthumanistiseksi ja uusmaterialistiseksi tutkijaksi määritelty (esim. Dolphijn & van der Tuin 2012, 90) Donna Haraway on puolestaan visioissaan siirtänyt ruumiillisuuden vaikutuksia kuviteltuun *muualle* (1992, 300; 2004, 64) jo aiemmin, mutta viime aikoina (2016, 136) hänkin on peräänkuuluttanut *spekulatiivista fabulaatiota*, uudenlaista posthumanistista kerrontaa, jonka avulla ihmisten on mahdollista tavoitella maapallon lajikirjon tulevaisuutta ja nykyhetkeä. Aino-Kaisa Koistinen ja Sanna Karkulehto ehdottavat tällaisen feministis-posthumanistisen uudelleenkuvaamisen eetokselle, runoilija Eeva Kilpeä mukaillen, nimitystä *planetaarinen tuntu* (Koistinen & Karkulehto 2021, 70). Pyrin tässä tutkielmassa täyttämään toiveet planetaarisesti motivoituneista ja tarpeeksi perehtyneistä lukijoista tavoittaakseni *Väylän* seesteisen ja affirmatiivisen kannanoton toislajisen ja elottoman puolesta. Tavoitteenani on posthumanistisen diffraktion keinoin kiinnittää huomiota sekä luku-/kirjoitusprosessin, että subjekti/objektin uudelleenjärjestelyn keinoihin teoksessa.

Kritiikkiäkin osakseen saanut posthumanistinen filosofia on vallannut laajalti alaa kulttuurin- ja kirjallisuudentutkimuksen kentällä. Sen sijaan posthumanistisen liikehdinnän piirissä syntynyttä *diffraktiivista* lukemisen metodia on toistaiseksi kotimaisessa kirjallisuudentutkimuksessa soveltaneet ainoastaan Rojola (2014) ja Aholainen (2020). Edellä mainitut ovat soveltaneet tutkimuksessaan tätä alun perin fysiikasta kulttuurintutkimukseen lainattua käsitettä hieman eri tavoin. Näihin palaan tuonnempana. Lisäksi diffraktiivisesta lukemisesta on lähiaikoina julkaistu useita tutkimuksia ja artikkeleita kansainvälisesti (esim. Murriss & Bozalek 2019, Magnusson 2021; Merten 2021) ja kotimaassa (esim. Kuismin 2022; Engman, Ennsner-Kananen & Saarinen 2023). Vaikuttaa siltä, että diffraktio on maailmalla vakiintumassa yhdeksi posthumanistisen teorian keskeisistä metodeista¹ ja näin sille on ehdoton tilaus myös kotimaisessa kirjallisuudentutkimuksessa. Valitsemani metodi ei kuitenkaan ole ainoa tutkimukseni osa-alue, joka kaipaa lisätutkimusta.

---

¹ Karen Baradin (2007, 73) mukaan diffraktiota voi käyttää joko metodina tai tutkimuskohteena, muttei koskaan samaan aikaan.

Vaikka Rosa Lixsom (oik. Anni Ylävaara) on yksi nimekkäimpiä nykykirjailijoitamme ja uranuurtaja erityisesti kotimaisen lyhytproosan parissa (Kirstinä 2013, 82), on hänen tuotantoaan tutkittu hämmästyttävän vähän. Raine Koskimaa laati vuonna 1996 lisensiaatintutkielmansa vertaillen Lixsomin tulkintaa ja vastaanottoa Saksassa ja Suomessa (Koskimaa 1996) ja tutkielman pohjalta julkaistiin kirja vuonna 1998 (Koskimaa 1998). Myös Lena Ståhl käsittelee lisensiaatintyössään Lixsomin teoksia, tosin Timo K. Mukan tuotannon rinnalla ja murteen kääntämisen näkökulmasta (Ståhl 1991). Lixsomin tuotannosta on kirjoitettu yksi väitöskirja, jossa Kasimir Sandbacka (2017) lähestyy hänen teoksiaan postmodernin ilmentymien sijaan suhteessa modernin projektiin ja modernin utooppisuuden retrospektiivisenä tarkasteluna. Pro gradu -tutkielmia Lixsomin tuotannosta on laadittu useita; suurin osa niistä kuuluu käännöstutkimuksen tai suomen kielen murteiden tutkimuksen piiriin. Myös kirjallisuuden oppiaineessa Lixsomia on tutkittu. Yksittäisistä teoksista käsitellyin on *Kreisland* (1996), jota on tarkasteltu kolmessa pro gradussa, ja analyysin aiheista suosituimmalle vaikuttaa liksomilaisen parodian pohdinta; tutkielmien aiheina ovat esimerkiksi sankarimyytin, suomalaisen elämänmuodon sekä naisen parodiat.

Yksikään Rosa Lixsomin tuotantoa käsittelevä tutkimus ei ole aiemmin nojannut posthumanistiseen teoriaan tai keskittynyt teosten toislaajisiin tai ei-inhimillisiin toimijoihin. *Väylässä* kannanotto ihmisen valta-aseman purkamiseksi on niin ilmeinen ja selvä, ettei sitä voi sivuuttaa. Lisäksi kyseinen teos, *Väylä*, on myös niin uusi, ettei se ole paradigmoineen ollut saatavillakaan aiempien tutkimusten julkaisemisen aikaan. Näin käsillä oleva tutkielma on myös ensimmäinen juuri Rosa Lixsomin *Väylää* käsittelevä tutkimus.

Monimuotoinen maisterintutkielmani koostuu käsillä olevasta laajennetusta johdanto-osiosta sekä kirjallisuuden maisterivaiheen opiskelijoiden Milka Siponkosken ja Jenny Viisteensaaren kanssa yhteistyössä laatimastamme artikkelikäsitelmäkirjoituksesta². Tämä laajennettu johdanto-osuus toimii tutkielman toisen osan, yhteiskirjoitetun artikkelin, lukuohjeena ja viitekehyksenä varsinaisen analyysin painottuessa artikkelikäsitelmäkirjoitusosaan. Artikkelissa voi sen rajallisen merkkimäärän vuoksi lopulta sanoa hyvin vähän. Johdanto-osiossa sitä vastoin on mahdollista kartoittaa tarkemmin tutkimuksemme tavoitteita ja taustoja sekä sitä, mihin kaikkeen tutkimuksemme viitekehysesä, metodinsa ja aineistonsa puolesta kietoutuu.

---

² Sekä Siponkoskelta että Viisteensaareltä on pyydetty ja saatu lupa hyödyntää yhteistä tuotostamme maisterintutkielmassani.

1.1 Tutkimusasetelma

Aattelin hetken, että eletäis aikaa, joka olis sata vuotta eessäpäin, ja uuen ajan ihmiset olis niin viissaita, että tietäisit paikkansa maapallolla ja ossaisit ellää sovussa ittensä, toisten ihmisten ja koko luomakunnan kanssa. Kukhaan ei pitäis toista ihmistä tai elläintä orjana, kaikki lähtis liikkeele samoista lähtökohdista eikä niin, että toinen syntyy rikhauteen ja toinen köyhyytheen, ja kaikki ossais punnita mennyttä ja tulevaa eikä vain höökyilis porkkanan perässä. (V, 155)

Tutkimukseni keskittyy erityisesti siihen, miten ihmisen, muun luonnon ja kulttuurin kategoriat suhteutuvat ja sulautuvat toisiinsa *Väylän* kerronnassa ja henkilöhahmoissa. Tutkimuskysymyksemme artikkelikäsitelmässä ja siten myös koko maisterintutkielmani taustalla ovat 1) miten ja millä keinoin romaani yhtäältä purkaa ja toisaalta rakentaa uudelleen ihmisen, ei-inhimillisen eläimen ja muun luonnon suhdetta ja 2) kuinka tämä näkyy erityisesti nimeämisen ja toimijuuden teemoissa. Lisäksi erillisen johdanto-osion keskeisimmät kysymykset ovat 3) millainen teoreettisten viitekehysten kudelma tutkimusartikkelin taustalle voidaan hahmotella sekä 4) miksi tämä kaikki on tärkeää juuri nyt.

Liksomoin teos vaikuttaa olevan tietoinen posthumanistisesta ja uusmaterialistisesta diskurssista, joka liittää kaiken planetaarisen materian yhteen kokonaisuuteen ja jossa materiaalille itselleen ei anneta toisaalle viittaavia merkityksiä. (Hongisto & Kurikka 2013, 11–12; Lehtonen 2014, 23). Edeltävässä sitaatissa kertojapäähenkilön toive lähes sadan vuoden takaa vaikuttaa naiivilta syyllistämislähtöiseltä meidän aikalaisillemme ja kaikille ajallisen matkan varrella eläneille. Vaikka hahmo on fiktiivinen, synnyttää hivenen humoristinenkin toive vakavan viestin vastikään julkaistun teoksen aikalaislukijalle: alkaa jo olla aika muuttaa kuvaa itsestään ja lajistaan suhteessa ympäröivään. Kirja kyseenalaistaa toistuvasti ihmisen erityislaatuisuutta suhteessa muuhun elävään sekä tarinan että kielen rakenteiden tasolla, ja siksi myös sen analyysin on luontevaa nojata posthumanistiseen ajatteluun (ks. esim. Wolfe 2010, xxv; Lummaa & Rojola 2014, 8; Hyttinen & Lummaa 2020, 9; Lummaa 2020a, 40).

Posthumanismin voidaan, kaikessa sen haaroittuvuudessaankin, katsoa jakautuvan karkeasti kahteen osaan. Ihmisen ja ei-elollisen koneen suhdetta ja transihmisyyttä käsittelevään teknologisempaan osaan, *transhumanismiin*, sekä ihmisen ja ei-inhimillisen³ luonnon ja ympäristön suhdetta purkavaan ja uudelleen määrittelevään sekä biokeskeisempään, *kulttuuriseen* (Rojola 2012, 262) tai *kriittiseen posthumanismiin* (Simon 2003, 2–3). Näistä jälkimmäisiä yhdistää tutkimussuunnan affirmaatiivisuus ja pyrkimys vaikuttaa ihmisen toiminnan lisäksi myös tämän

---

³ Käsite *ei-inhimillinen* voidaan posthumanismin kontekstissa problematisoida, sillä se luo dikotomian ihmisen ja kaiken muun välille, ja juuri näitä vastakkainasetteluja ja dikotomioita posthumanismi pyrkii purkamaan.

määritelmään ja kokonaan uudelleenlaiseen tapaan ajatella ihmistä osana ympäröivää tai luontokulttuurin jatkumoa (Clarke 2008, 2; Wolfe 2010, xxv–xxvi; Braidotti 2013, 1–2).

Kirjan esittelemät käsitteet materiaalis-semioottisista toimijoista tai agenteista johdattavat samoille juurille Latourin *kollektiivin* käsitteen (ks. esim. Latour 2004), Latourin, Law'n ja Callonin *toimijaverkkoteorian* (ks. esim. Latour 2005; Hyttinen & Lummaa 2020, 21–22) ja Baradin *toimijuusrealismin* (Barad 2007, 90–91) kanssa, ja näistä käsitteistä ja teorioista olisimme voineet käyttää mitä tahansa analyysimme pohjana. Kuitenkin *Väylän* tarjoama lämpimän filosofinen neuvottelu ihmisen ja ei-inhimillisen välillä ohjasivat teoriataustaamme ekofeministisempään suuntaan (esim. Gaard 1993; Mies 2014 [1993]; Shiva 2014 [1993]; Curtis 2014). Keskeiset toimijuuden ja nimeämiseen liittyvän merkityksellistämisen ja vallankäytön teemat kietoutuvat yhteen (eko)feministiteoreetikko Harawayn *kumppanuuslajien, luontokulttuurin ja yhdessä kehkeytymisen* käsitteiden ja teorioiden kanssa. Esittelen näitä kaikkia myöhemmin tutkielmassani.

Vaikka ekofeminismillä ja posthumanismilla on runsaasti yhtymäkohtia erityisesti tavoitteissaan ja havainnoissaan oikeudenmukaisuudesta, kurottaa posthumanistinen projekti vielä ekofeminisminkin käsitteistön yli. Ekofeminismi pyrkii osoittamaan ja purkamaan mies–nainen, kulttuuri–luonto ja ihminen–ympäristö -dikotomioita, joille esimerkiksi Val Plumwood (1994) esittää koko länsimaisen kulttuurin rakentuneen. Vaikka tämän hyvin heterogeenisen liikkeen voikin kuvata pohtivan ja problematisoivan erilaisia yhteyksiä, verkostoja ja kumppanuuksia valtarakenteissa (esim. Mickey 2018, xvii), sen perusolemukseen kuuluvat edellä mainitut luokittelut ja rajaukset. Sen sijaan posthumanismin perimmäiseksi tavoitteeksi käsitän luokittelujen ja rajojen konstruktioaluonteen paljastamisen ja, sen kautta, nyt vallitsevan ihmiskäsityksen purkautumisen. Näin posthumanistinen ideologia saavuttaessaan tavoitteensa tekisi tulkintani mukaan ekofeminismin tyhjäksi, kun tämän argumentaation perustana olevat käsitteet menettäisivät merkityksensä. Silti katson, että *kumppanuuslajien* ja *yhdessä kehkeytymisen* kaltaisilla käsitteillä on mahdollista pyrkiä kohti ihmisen suhteellisuuden uudelleenmäärittelyä ja nimenomaan purkaa kielenvaraisia luokkia ja joukkoja.

Tietenkin tällaista nykyparadigmassa tuotettua teosta voisi käsitellä myös uusmaterialistisin ottein vähintään kahdella tasolla: ensiksikin fiktiivisen maailman sisäisenä, fiktiivisenä materiaana, tai toiseksi lukemisen prosessia, traditioita ja vaikutuksia käsittelevällä, analyysi-apparaattia pohtivalla reaalisen materian tuotannon ja lukijuuden tasolla. Tuolloin analyysissä pohdittaisiin vaikkapa luennan affektiivisuutta tai muita materiaalisia muutoksia (esim. Hyttinen & Lummaa 2020, 22) tai purettaisiin kirjaesineen tai sanan esineistymisen tai *reifikaation* prosessia ja näin tuotaisiin näkyviin materiaallinen ulottuvuus myös helposti vain symboliseksi

miellettävässä kirjoitetussa tekstissä ⁴ . Esimerkiksi tällaiseen monitasoisen materiaalisuuden pohdintaan ja tutkimiseen *Väylä* tarjoaisi mahdollisuuksia, jolloin jatkotutkimuksissa voisi vaikkapa mitata lukijoiden käsitysten tai asenteiden muutosta tai konkreettisia reaalisen maailman toimia suhteessa esimerkiksi muuhun eläinkuntaan, kasvikuntaan tai maahanmuuttoon.

Koen kuitenkin keskeisenä osoittaa *Väylän* sisältämän intentionaalisen posthumanismin läsnäolon, vaikka sen huomaaminen näin perustuukin vain subjektiiviseen kokemukseen. Koska esitämme artikkelissamme, että posthumanistisilla kirjoittajien tuotetuilla lukuprosessin häiriöillä ⁵ havahdutetaan lukija huomaamaan taustaoletustensa ja luonnollistuneen lukutapansa ihmiskeskeisyys, voimme tässä vedota ainoastaan omiin lukuprosesseihimme. Uskon kuitenkin, että kokemus on jossain määrin yleistettävissä, vaikka se toki vaatiikin lukijakunnalta hiukan taustatietoa tai ylipäätään aiempaa lukuhistoriaa.

Kuten edellä mainitsin, posthumanistisessa kirjallisuudentutkimuksessa *diffraaktiivisen* lukemisen metodi on vakiintumassa yhdeksi lukemisen metodeista. Diffraaktion soveltaminen käytännön kulttuurin tutkimukseen jakautuu pääpiirteissään kahteen tapaan sen kulttuurintutkimukseen siirtäneiden ja edelleen kehitelleiden Harawayn (1944–) ja Baradin (1956–) mukaan. Lyhyesti, Haraway käyttää diffraaktiota optisena metaforana, joka muistuttaa hieman *mutaation* metaforaa, jonka Hayles posthumanismiin tarjoaa (esim. Hayles 1999, 32–33) ja jota Rustky sisäisesti ristiriitaisena kritisoi ja tarkentaa (Rutsky 2007, 109–111)⁶. Niin Harawayn alkuperäinen viittaus diffraaktioon (Haraway 1992) kuin Rutskyn mutaatiokin kuvaavat posthumaania ihmisyyden ykseyden purkua ja taittumista – satunnaisuuden väistämättömyyttä sosiaalisissa ja kulttuurisissa toisinoissa ja kuvioissa. Näiden vastakohtana olisivat replikaatiot, reflektiot⁷ ja vakaat kuvat. Molemmissa häiriö on osa historiallis-essentiaalista välttämätöntä muutosta ja liikettä. Baradille sen sijaan diffraaktio ei ole ulkoinen, toisaalta toisaalle kiinnittyvä metafora, vaan hänen kvantti-fysiikan kontekstissaan se ilmaisee materian itsensä ilmiötä (esim. Sehgal 2014, 188–189). Barad kuvaa diffraaktion olevan ilmiönä enemmänkin asioiden sotkeutumista ja kietoutumista toisiinsa kuin häiriöiden merkitysten tulkintaa (Dolphijn & van der Tuin 2012, 51–52). Palaan diffraaktion erilaisiin määritelmiin ja

---

⁴ *Esineistymisen* voi kääntää myös *olioistumiseksi*. Se viittaa ilmiöön, jossa side tuotteen, objektin, ja tuotannon välillä vaikuttaa hävinneen. Ks. esim. Lehtonen 2014, 35–37.

⁵ Tekstin synnyttämät lukuprosessin häiriöt viittaavat teoksen itsenäiseen toimijuuteen, mutta toisaalta myös ajatukseen siitä, että kirjoittaminen on aina samalla lukemista ja että jokainen teksti sisältää myös implisiittisen lukijan.

⁶ Ks. myös Wolfe 2010, xvii.

⁷ Käytän tutkielmassani *reflektion* käsitettä diffraaktiota käsitellessäni nimenomaan sen heijastusta tai peilaamista tarkoittavassa merkityksessä, käsitteeseen myös liitetyn "tarkkaan pohtimisen" ja asioiden prosessoinnin merkityksen sijaan.

käyttötapoihin sekä sen metodologian perusteluun juuri Väylän luennassa tuonnempana.

Koska diffraktio on aaltojen liikkeen muutosta niiden törmätessä esteeseen, häiriöön, tai kahden aallokon vaikutuksia toisiinsa, aaltokuvion muutoksia, pyrimme artikkelissamme osoittamaan, että häiriön vaikutukset nousevat esiin niissä kohdin, kun totuttu antroposentrinen lukutapa estää, haastaa tai häiritsee teoksesta lähtevän luennan etenemistä. Näin diffraktion vaikutukset näkyvät oivalluksina, totutun ajattelun haastavina hetkinä lukuprosessissa. Posthumanistisessa diffraktiivisessa tutkimuksessa on keskeistä juuri tämä; diffraktion eli erojen vaikutusten pohtiminen, ei niinkään häiriön etsiminen tai nimeäminen. (Haraway 1992, 300; Barad 2007, 72).

Väitän, että antroposentrinen painolasti ohjaa kaunokirjallisen tekstin luentaa ja nimeän sen - antroposentriseksi luonnollistuneen lukutavan tai -odotuksen - tutkimukseni häiriöksi; häiriöitä toki voisivat sen sijaan olla ne elementit, jotka sotkevat totutun lukemisen kuvion. Koska diffraktiivinen metodi kuitenkin etsii häiriön vaikutuksia, on mielestäni perustellumpaa pohtia havahtumista totutusta näinä vaikutuksina. Häiriön huomaaminen ja tunnistaminen synnyttää diffraktiokuvion eli uudenlaisen ristiaallokon⁸ tai ajatusten nurkan taakse taittumisen. Mikäli nämä havahduttavat elementit tekstissä nimettäisiin apparaattimme häiriöiksi, olisi niiden seuraus aina sama lattea ”rysän päältä kiinni jääminen” (vrt. Säntti 2020, 295). Apparaattia, jolla tutkitaan aaltojen käyttäytymistä tietyissä olosuhteissa, kutsutaan diffraktiohilaksi⁹. Tutkimusasetelman kuvaamisessa mielestäni keskeistä on diffraktiohilan määrittäminen ja säätäminen kuhunkin kysymyksenasetteluun sopivaksi. Itse nimeän raoiksi, häiriöiksi, diffraktiohilassamme antroposentriseksi luonnollistuneen lukutavan, jonka vaikutuksiin ajattelun aalto sotkeutuu tai sekoittuu siten, että ajattelu pakottuu poikkeamaan toisteisuudestaan ja taittumaan kulman taakse.

Näkökulmaamme kohtaan voi myös esittää kritiikkiä. Vaikka toteaisi, että Rosa Lixomin tuotanto ansaitsee tulla laajemmin analysoiduksi ja että *Väylä* on teos, joka hyvin poikkeuksellisessa kerronnassaan on kiinnostava tutkimuskohde, voi silti kysyä: miksi posthumanistinen viitekehys? Teoksen päähenkilöksi piirtyy murrosikäinen tyttö, ja olisi aivan perusteltua analysoida esimerkiksi sodan vaikutuksia aiemmin sotakirjallisuuden marginaaliin unohtuneiden naisten tai lasten kokemusten näkökulmasta (ks. esim. Pohjola 2013; Hietasaari 2016, 11; Jytilä 2015, 140–141; Romppainen 2017, 329; 339) tai esimerkiksi tälle likeisten naisten kokeman (seksuaalisen) väkivallan uhan (Leskelä-Kärki & Melkas 2015, 112) tai traumafiktion

---

⁸ Toisiaan interferoivien aaltojen yhteisvaikutusta kutsutaan *interferenssiksi* ja ilmiönä se on hiukan toinen kuin valoa kulman taakse taittava diffraktio. Koska kyseessä kuitenkin on kulttuurin- eikä fysiikan tutkimus, käsittelen molempia vaikutuksia aallon käyttäytymisen muutokseen diffraktion nimikkeen alla.

⁹ Diffraktiohilasta (*diffraction grating*), ks. esim. Barad 2007, 73–91; Scott 1998, 3, 28.

ja kollektiivisen muistin (Knuuttila 2006; Jytilä 2022) näkökulmista. Inhimillistä kärsimystä keskeisemmäksi nostamme kuitenkin *Väylän* esittämän kollektiivisen yhteyden ja arvojen ja oikeudenmukaisuuden pohtimisen myös suhteessa toislaajisiin ja ympäröivään. Lisäksi *Väylän* täysin meänkielinen teksti luo potentiaalisen analyysin tason, jonka voisi nähdä ohjaavan pohdintaan esimerkiksi murteen¹⁰ vaikutuksesta *meidän* ja *toisten* määrittelemiseen, mutta kuten edellä olen maininnut, on suuri osa Liksonin tuotannon aiemmasta tutkimuksesta keskittynyt juuri murteeseen ja puhekielisyteen ja monesti vielä käännöstyön näkökulmasta. Toistaiseksi *Väylä* on julkaistu Ruotsissa ja Tanskassa (Rosa Liksonin Facebook-sivu, 2.2.2023), ja erityisen kiinnostava olisi käännöstutkimus nimenomaan suomi–ruotsi-käännöksistä, sillä meänkieli sijoittuu molempien valtioiden alueelle. Toisaalta tämänhetkiset kriisit, sota ja sodan uhka Euroopassa sekä useita vuosia kiihkeänä käynyt maahanmuuttokeskustelu olisivat vahvoja perusteita analysoida teosta pakolaisuuden ja siitä seuraavan toiseuden kokemusten näkökulmasta.

Kuitenkin esitän sekä marginaalisuuden että toiseuden kehyksissä, että posthumanistinen filosofia ja teoria soveltuvat juuri tämän aineiston tulkintaan. Lapset ja naiset eivät ole ainoat marginaaliset ryhmät, joihin perinteisesti maskuliininen (esim. Jokinen 2019) sota ja sodan kuvastot kirjallisuudessa vaikuttavat, vaan sota koskettaa myös muita elollisia: eläimiä, kasveja ja sieniä, kuten *Väyläkin* osoittaa. Teos ei, ainakaan kovin suoraan, rinnasta lajien sotakokemuksia keskenään; lähinnä se kuvaa, mitä kaikkea tapahtuu. Kuitenkin *Väylässä* Sisko-lehmä menettää Sokkeri-vasikkansa, kertojan ihmisäiti Kalle-vauvansa ja metsikkö puustonsa (esim. Jokiranta ym. 2019, 35–55) sodan ja evakkomatkan seurauksena. Kaikki kärsivät, eikä kenenkään tuskaa kuvata toistaan isompana tai merkityksellisempänä. Posthumanistinen ihmisen uudelleen määrittelemineen kattaa mielestäni myös ihmisryhmien ja -yksilöiden välisten toiseuksien purkamisen. Teoksen viileä empatia on yllirajaista niin valtioiden kuin oliolajienkin suhteen. Lisäksi teoksen keskiössä vaikuttava nautakarja ja lypsykarjan hoitaminen on perinteisesti liitetty naisiin ja nimetty naisten alueeksi (Kaarlenkaski 2014; 2020). Näin juuri suomenkarjan valitsemista yhdeksi *Väylän* pääaiheista voidaan pitää kaksinkertaisesti, toislaajisen eläimen sekä naisen, kautta marginaalisena näkökulmana sotaan.

Lisäksi sotaan ja sodankäyntiin kietoutuvat mitä selvimmin myös geo- ja bio-poliittiset ulottuvuudet, jotka lienevät useimmiten valtausaikeiden taustalla, joten marginaalisuutta ei voida rajata edes ainoastaan elolliseen. Vaikka maaperän rikkauudet toki olivat yksi osatekijä jo kolonialismin synnyssä, toi 1960-luvun ympäristöherätys Rachel Carsonin *Silent Springin* (suom. *Äänetön kevät*, 1962) siivittämänä ympäristökriisin yhä suurempien yleisöjen myötä myös julkiseen

---

¹⁰ Meänkieli määritellään Suomessa murteeksi, Ruotsin puolella omaksi kielimuodokseen (Mantila 2000).

päätöksentekoon ja päivänpolitiikan puheenaiheeksi (esim. Haila & Lähde 2003, 11–12; Lahtinen & Lehtimäki 2008, 9; Garrard 2012, 1–3). Antroposeenin käsite puolestaan kietoo yhteen muun muassa geologian ja ympäristötutkimuksen sekä ulottaa ihmisen kulttuurisenkin vaikutuksen aina eroosioon, kallio- ja maaperään ja mineraaleihin saakka (esim. Salonen 2012, 35; Lummaa 2020a, 39). Näin elottomana ja muuttumattomanakin pidetystä ”maasta” paljastuukin ekofeminismin ja posthumanismin ymmärtämä toiseus. Hieman paradoksaalisestikin posthumanismi pyrkii siis löytämään ei-ihmiskeskeisiä näkökulmia planetaariseen kokonaisuuteen, mutta silti antroposeenin ja sen sisältämien inhimillisten vaikutusten käsittelyä ei voida posthumanismin piirissä välttää (vrt. Karkulehto, Koistinen, Lummaa & Varis 2020, 2–3).

Väylä nostaa esiin hyvinkin ruumiillisena koetun yhteyden maahan: ”Tanner huokaili syksystä kylmyyttä suohraan minun looraan”(V, 47) tai ”Tunsin, miten tanner sykki minun sölän alla” (V, 241). Molemmissa sitaateissa maaperä viestii kertojalle omalla tavallaan, mutta huomionarvoisia ovat myös maaperä-agenttiin liitetyt toiminnalliset, maata personifioivat verbit *huokailla* ja *sykkiä*. Toisaalta teos myös ottaa kantaa ihmisen tai sodan maahan jättämiin jälkiin: ”Pilvitten riekaleet väistyit sinitaihvaalta ja aurinko yritti kuivattaa kurasta tietä, johon telaketjut olit jättäneet syviä ja rumia jälkiä. Rumia jos vaikka vertaa jänesten jälkhiin, tai ketun tai ahman” (V, 34). Tässäkin sitaatissa huomio kiinnittyy erityiseen syntaktiseen ratkaisuun, jossa subjekteina ovat elottomat *pilvitten riekaleet*, *aurinko* ja *telaketjut*. *Väylä* ei siis tyydy ainoastaan purkamaan ihmisen ja ei-inhimillisen eläimen välistä toimijuuden epätasapainoa, vaan esittää kaiken antroposentrisesti marginaalisen toimijuuksina ja yhteyksinä inhimilliseen. Koska *Väylä* kuitenkin pyrkii monin tavoin osoittamaan ja kielentämään, ettei näitä toiseuden määritelmiä eikä dikotomioita määrittäviä rajoja todellisuudessa ole inhimillisen kielen ulkopuolella, on mielestäni posthumanistisen tradition ja kriittis-feministisen diffraktion¹¹ rajaaminen tutkimuksen viitekehyykseksi ja teoreettis-metodologiaksi varsin perusteltua.

Maisterintutkielmani taustalla on siis yhteistyössä laatimamme artikkelikäsikirjoitus, jossa esitimme aineistollemme, Rosa Liksommin *Väylälle* (2021) kysymyksen siitä, 1) miten ja millä keinoin romaani yhtäältä purkaa ja toisaalta rakentaa uudelleen ihmisen, ei-inhimillisen eläimen ja muun luonnon suhdetta ja 2) kuinka tämä näkyy erityisesti nimeämisen ja toimijuuden teemoissa. Tavoitteenamme oli siis *Väylää* diffraktiivisesti lukiessamme kiinnittää huomiotamme paitsi tarinaan myös kerronnan keinoihin ja erityisesti lausetason valintoihin asioiden esittämisen järjestyksestä ja subjektien tai agenttien laadusta. Nostimme erityisesti esiin edellä mainitun toimijuuden monitahoisen esittämisen, mutta myös nimeämisen ja siihen liittyvien vallan ja määrittelemisen merkityksellisyyden pohdinnan. Nimeäminen ja

---

¹¹ Ks. Úden 2018.

nimeämättömyys olivat ensimmäinen teoksen synnyttämä heräte lähestyä sitä posthumanistisen tutkimuksen näkökulmasta, ja tämän puolestaan voi nimetä *häiriöksi*, joka havahdutti antroposentriseksi luonnollistuneeseen lukutapaan ja -odotukseen ja taittoi ajattelun nurkan taakse. Siksi metodiksemme, ja osin myös teoriaksi, määrittyi diffraktiivinen lukeminen.

Tässä erillisessä laajennetussa johdanto-osassa puolestaan tavoitteenani on 3) pohtia ja osin myös osoittaa, millaisen teoreettisten viitekehysten kudelma tutkimusartikkelimme taustalle hahmottuu. Haluan myös esittää ajatuksia, tai osin väkisinkin ilmaan jääviä kysymyksiä siitä, 4) miksi tämä kaikki on tärkeää juuri nyt. Käsillä oleva laajennettu johdanto-osa on siis itsenäisesti laatimani, ja sen tavoitteena on kartoittaa tutkimuksemme pohjaa siten kuin sen hahmotan. Kysymykset kolme ja neljä ovat kuitenkin niin laajoja, että pyrin vastaamaan niihin koko johdannon matkalla, en vain tietyssä alaluvussa.

1.2 Tutkimusaineisto

Emme varsinaisesti valinneet aineistoksi artikkelikäsittelemme Rosa Liksomien *Väylää* (2021), vaan prosessi käynnistyi toisin päin. Luettuani ja esitellessäni kirjallisuuden Finlandia-raati-kurssillamme teosta yleisön edessä mainitsin myös sen kiehtovan ja kutsuvan itseään tarkasteltavan lähemminkin. Myös opiskelijatoverini Milka Siponkoski osallistui Finlandia-raatiin, ja päätyessämme samalle posthumanismia käsittelevälle kurssille ehdotin, että laatisimme artikkelikäsittelemme yhdessä. Tutustuin posthumanismin yhteydessä myös diffraktion käsitteeseen ja erilaisiin tulkintoihin diffraktiivisesta lukemista, ja metodi tuntui asettuvan soljuvasti yhteen kehittämiemme teoriataustan ja aineistolle esittämiemme kysymysten kanssa.

Kuten johdannon alussa mainitsin, on vaikeaa yksiselitteisesti kuvata, mistä *Väylä* kertoo tai mitä se käsittelee. Kertomuksen keskiössä on ihmisen, lajin ja yksilön, ja tätä ympäröivän välinen suhde ja teos välittää viestiä siitä, kuinka paljon onnellisempia voisimme olla ja kuinka paljon enemmän ymmärtää itsestämme, jos tietäisimme enemmän eläimistä ja kasveista ja oppisimme niiltä: "Mie aattelin, että jos tuntisin elläimiä paremin, tietäisin niitten mielenliikkeistä enempi, niin voisin ymmärtää elämää ja maailmaa" (V, 195). Sitaattia edeltää saarnamiehen interventio pakolaisleiriin, jossa meno on yltynyt riettauteen, juopotteluun ja muuhun jumalattomuuteen. Leirin asukkaita pelotellaan vanhoillislestadiolaisessa hengessä taudeilla, hukkumis- ja muilla hitailla kuolemilla, ruumiillisella tuskalla ja hyvin raadollisilla rangaistuksilla. Saarnamies on kieltänyt kertojaa "hunteeraamasta" ja kehottanut sen sijaan "alkamaan täyttää kläpeillä maailmaa".

Väylän yksi keskeisiä teemoja, tai voi sen nähdä ihmisyyden uudelleenmäärittelyn käsittelynäkökulmanakin, on uskonnon ja (luonnon)tieteen oppien vertailu. Teoksen tematiikan kannalta merkittävä hahmo on päähenkilökertojan Setä, jonka suhde kertojan äitiin jää lukijalle hiukan hyhmäiseksi. Kertojalle Setä edustaa kuitenkin uskonnollisen yhteisön oppien kyseenalaistamista ja uudenlaisia oivalluksia maailmasta:

Kerran kysyin Seältä, miten on mahdollista, että kaikki isot liskot kuolit kymmeniä tuhansia vuosia sitte sukupuuttoon ko Raamatussa sanotaan, että Jumala loi maapallon seitsemässä päivässä muutama tuhat vuotta sitte. Setä sano, että Raamattu on täynnä satuja, mutta piä tämä omana tietonasti. (V, 35)

Väylä on nuoren tytön kasvutarina ja kertomus sodasta uudenlaisesta evakon näkökulmasta. Se on kuvaus ihmisen ja toislajisten yhdessä kehkeytymisestä, ylistys feministiselle, kokemuksen ja ruumiin kautta kehkeytyvälle tietämiselle uskonnollisen ja tieteellisen tiedon sijaan, ja muistutus siitä, että olemme olleet pakolaisia itsekkin. Teos muistuttaa, ettei ole sanottua, ettemmekö saattaisi olla sitä vastakin. Kaikessa suoralinjaisuudessaan *Väylä* on kaunis ja paikoin groteskikin tarina ihmisten tempoilevista yrityksistä selvitä kunkin omien demoniensa kanssa. *Väylä* ottaa kantaa ympäristökriisiin, kapitalismiin, maahanmuuttokeskusteluun ja toiseuksien sosiaaliseen ja diskursiiviseen konstruktio-olonteeseen, mutta tekee tämän kaiken kuvaamalla 13-vuotiaan tytön ja kahdesta muusta lapsesta ja lehmäliudasta koostuvan evakkoseurueen kohtaamia tilanteita, asioita ja ilmiöitä.

Hyvin suuri osa teoksen kerrontaa keskittyy asioihin, joilla ei ole mitään osuutta juonen kuljettamiseen, mutta joiden arvo osoitetaan sillä, että niiden mainitaan olevan olemassa. Lehmien eleet, hyönteisten liikkeet, puiden varjot, nurmikon tuoksu ja koirien haukku voisivat olla teoksessa moniaistillisuutta, miljöötä ja lukuhetken tunnelmaa rakentamassa, mutta uskon, että sen sijaan tässä tapauksessa niitä kuvaamalla halutaan osoittaa itsensä maailman mittakaavaan asettavan tytön kykyä kohdata asiat sellaisina kuin ne ovat ja kunnioittaa kaikkea ympärillään: "Siinä ko tutkin sitä [pikkulinnun] luurankoa ja räknäsin, että meän ihmisten aika täällä pallon päällä on lyhyt verrattuna herhiläisen tai ampiaisen aikaan" (V, 184).

Myös erilaiset eritteet, vammat ja sukupuoliset teot tai niiden uhat *Väylä* esittää kaunistelematta, mutta myöskin kauhistelematta. Kerrontaa ei kuitenkaan voi kuvata lakoniseksi; pikemmin tämänkin suhteen tulkitsen toteavan tyylin korostavan kertojan kiinnostunutta ja maailmaa tarkastelevaa, "lehmämäistä" asennetta: "Net osait ottaa vasthaan sen mitä tulee" (V, 220). Toki toteavuuden taustalla voi olla sodan ja kotoa pakenemisen aiheuttama sekavuus ja hämmennyskin. Ehkäpä kertoja nauttii siitä, että on itse hengissä ja kokee elävänsä sitä enemmän, mitä enemmän aisteillaan havaitsee ja tietää. Kuitenkin sodan ja taisteluiden sanastoa käytetään *Väylässä* hyvin vähän. Joskus harvoin kuuluu aseiden ääniä tai kotiin lähtiessä

mietitään, mikä kaikki siellä odottaa tuhottuna ja poltettuna. Tällaisen kerronnan voi ajatella heijastavan myös paon ja huolen traumaattisuutta (esim. Knuuttila 2006; Jytilä 2022); sitä, että kriisitilanteessa keskitetään ajatukset mihin tahansa muuhun kuin sotaan ja pelkoon tulevasta.

Lapin sodan aikainen maailma ja pakolaisuus Ruotsissa on Liksomille tuttua entuudestaan, sillä hän on kotoisin Tornionjokilaaksosta ja kuullut tarinoita lapsuudestaan alkaen. Kuitenkin myös tutustuminen aiheen tutkimukseen edeltävää romaania, *Everstinnaa* (2017), kirjoittaessa tarjosi kimmokkeen evakkomatkan kuvaamiseen. (Tulusto 2021; Hoikkala 2021.) *Everstinnassa* aikakausi on sama kuin *Väylässä*, samoin sen meänkielisyys, jota Liksom käyttää myös useissa novelleissaan ja aiemmissa romaaneissaan *Kreisland* (1996) ja *Reitari* (2002). Romaaneista ainoastaan *Hytti nro 6* (2011) on yleiskielinen. Lisäksi sekä *Väylä* että *Everstinna* on kirjoitettu monologin muotoon; minäkertoja säilyy molemmissa läpi koko romaanin. Vaikka ajallinen miljöö mukaileekin edeltäjäänsä, on aihepiiri *Väylässä* täysin toisenlainen, ja se lieneekin ensimmäinen koskaan kirjoitettu kuvaus suomalaisten evakoiden paosta Ruotsiin Lapin sodan alta (Oksanen 2021; Hoikkala 2021), vaikka Lapin sotaa ja sodanjälkeistä uudelleenrakennusta muuten onkin jo kuvattu (esim. Kettu 2011; Kinnunen 2020; Rautiainen 2020).

Mielestäni selkein ero aiempaan Liksomin tuotantoon piilee kuitenkin teoksen tematiikassa. Edeltävätkin romaanit sisältävät ansiokkaita ympäristökuvauksia, mutta silti niiden painopiste on ollut ihmisissä – ihmisten välisissä vallan, väkivallan, ideologioiden sekä rakkauden ja seksuaalisuuden kuvauksissa – tai laajemmin tulkittuna niiden voidaan sanoa esittävän esimerkiksi ajankuvan ja kulttuurin havainnointia tai parodiaa. *Väylässä* luen, kuten edellä olen maininnut, ympäristökuvausten pyrkivän kyseenalaistamaan ihmisyyttä, kuten me sen ymmärrämme, ja ihmisenäkökulman ensisijaisuutta. Liksom vastaa itsekin lukijakommenttiin teoksen maailmankuvasta: ”Kaikki muutkin eläimet kuin ihmiset ovat ihania... tärkeitä... kuten kasvit ja puut, vesi ja maa sekä ilma.” (Hoikkala 2021).

Väylä on kirjailija Rosa Liksomin viides romaani ja jo kolmas, joka toi kirjailijalle Finlandia-ehdokkuuden. *Väylää* ei valittu vuoden 2021 kaunokirjallisuuden Finlandia-voittajaksi, mutta lukijat äänestivät sille lukija-Finlandian. Anna Saksmanin lukema *Väylä*-äänikirja valittiin Storytelin vuoden parhaaksi kaunokirjallisuuden kategoriassa. Samana vuonna Liksomille myönnettiin myös Otavan kirjasaatiön Veijo Meri -palkinto koko tuotannosta ja sen merkityksestä kotimaiselle kaunokirjallisuudelle (Otavan kirjasaatiö, 2021). Liksom on saanut kaunokirjallisuuden Finlandian vuonna 2011 teoksestaan *Hytti nro 6*. Lisäksi Liksomille on myönnetty Suomen Leijonan ritarikunnan Pro Finlandia -kunniamerkki vuonna 2013 (Suomen Leijonan ritarikunta, 2023). Liksom on saanut siis tunnustusta yksittäisistä töistään, mutta myös laajemmin taiteilijuudestaan.

Romaanien sijaan Liksom on profiloitunut nimenomaan novellikirjailijana, ja 1980-luvulla alkaneen novellien uuden kehityksen on sanottu olevan suurelta osin hänen ansiotaan (Turunen & Kirstinä 2013, 79). Liksomin ensimmäisestä novellikokoelmasta *Yhden yön pysäkki. Novelleja* (1985) lähtien hänen tuotantoaan on luettu ja tarkasteltu uutena ja uudenlaisena lyhytproosana, jossa ronski ja usein kansankielinen kerronta parodioi, mutta samalla ymmärtää aikamme ilmiöitä ja kulttuurien törmäyksiä (Kirstinä 2013, 82–83). Kasimir Sandbacka käsittelee väitöskirjassaan Liksomin postmoderniuden suhdetta modernin projektiin tämän novellien ja romaanien kautta, ja onkin helppo liittää hänen kuvaamansa kerronnan ironisuus ja vilpittömyys molempien kirjallisuuden lajien sävyyn (ks. Sandbacka 2017, 13; 40–42). Novellien ja romaanien ohella Liksom on kirjoittanut myös elokuvakäsikirjoituksen ja ansioitunut kuvataiteilijana ja kuvittajana, sarjakuvataiteilijana ja teatterikäsikirjoittajana.

Väylä pohjautuu osin aikalaisten muistelmiin ja muistoihin Lapin sodan aikaisesta elämästä evakossa, josta merkkinä ovat teoksen lopussa esitetyt ”Kiitokset muistoista” sekä Liksomin oma kuvaus ajankuvan tuttuudesta lapsuudesta lähtien kuultujen kertomusten ja muisteluiden vuoksi (esim. Tulusto 2021). Kiinnostava jatkotutkimuksen kohde voisikin olla *Väylän* lähestyminen traumaattisesta tapahtumasta kertomisen ja muistamisen merkityksen näkökulmista (ks. Leskelä-Kärki 2015, 125–129), eräänlaisena postmuistettuna ajanjaksona (Jytilä 2015, 134). Oma tutkimuksemme ei keskity siihen, kuinka ja miksi sota-aikaa muistellaan ja millainen yhteys kuvitelmaille ja muistamiselle on traumafiktiossa (Jytilä 2022). Tietenkin myös jo aiemmin mainittu uskonnon ja tieteen vastakkain asettaminen ja vertailu tarjoaisi kiinnostavan näkökulman teokseen, jolloin erilaisia tietämisen tapoja voisi verrata vaikkapa kertojan edustamaan feministiseen tietämiseen; kertojajenkilöön kiinnittyneeseen, aikaan ja paikkaan sekä muuhun kontekstiin sitoutuneeseen materiaaliseen ja ruumiilliseen tapaan tietää (ks. esim. Liljeström 2021).

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Mie näin itteni osaavana ja itsellisenä karjaihmisenä, jolla on kunnan navetta lehmille ja pirtissä yhtä paljon kirjoja ko Seän salissa. Semmosia, mitä en ollu vielä lukenu. (V, 22)

Tässä luvussa tavoitteeni on hahmotella sitä teorioiden ja näkökulmien kimppua, joka lukemisemme taustalla on artikkelikäsitteistämme laatiessa vaikuttanut. Emme nojanneet emmekä tukeutuneet vain yhteen teoriaan, teoreetikkoon tai käsitteeseen, vaan annoimme viitekehysten syntyä aineistosta havaitsemamme perusteella. Tutkimuksemme on siis hyvin vahvasti aineistolähtöinen, joskin työmme edetessä myös teoria alkoi suunnata lukemista, ja näin löysimme uusia oivalluksia jo lukemastamme ja analysoimastamme tekstistäkin.

Tulokulmamme on posthumanistinen, mutta käsitämme sen pikemmin filosofiana, tapana ajatella, kuin varsinaisena teoriana. Kuitenkin posthumanistinen traditio on nostanut esiin uudenlaisia kysymyksenasetteluja, huomioinnin kohteita, lukemisen tapoja ja tietenkin käsitteitä. Pyrin seuraavissa alaluvuissa nostamaan niistä esiin työmme kannalta keskeisimmät, ja lisäksi mainitsen myös muutaman uuden tutkimusalan, joita emme ole artikkelela laatiessamme hyödyntäneet, mutta jotka mielestäni sopisivat hyvin esimerkiksi jatkotutkimuksen aiheiksi tai sovellettaviksi toisiin aineistoihin. Tulkinnassamme yhdistyvät posthumanistinen ja feministinen tutkimusperinne ja tietenteoria. Näistä molemmat ovat hyvin väljiä ja heterogeenisiä kenttiä, joten tähän tutkielmaan tekemäni rajaukset edustavat ainoastaan omaa käsitystäni siitä, mikä artikkelimme kannalta on olennaista; jopa omasta työryhmästäimme löytyisi taatusti kolme erilaista priorisointia.

Ensiksi avaam diffraktion käsitettä osana feminististä ja kulttuurintutkimusta. Diffraktio on alun perin luonnontieteistä lainattu käsite, joka tarkoittaa aallon

muuttumista sen kohdatessa häiriön eikä käsitteen tai aaltoteorian soveltaminen kulttuurintutkimukseen ole lainkaan yksiselitteistä. Esittelen käsitteen soveltamisen taustoja ja erilaisia variaatioita, sekä väitän, ettei diffraktiivinen lukeminen ole alun perinkään ollut selkeää tai ongelmatonta. Kulttuurintutkimuksellisen diffraktion tavoitteena vaikuttaa kuitenkin olevan tulkinnasta riippumatta häiriöiden ja erityisesti häiriöiden vaikutusten kartoittaminen. Lisäksi pyrin perustelemaan epäjohdonmukaisuuksista huolimatta diffraktion soveltamista juuri posthumanistisen tutkimuksen piirissä näiden samankaltaisilla tavoitteilla ja jaetulla eettisellä ajatusmaailmalla.

Toisessa alaluvussa pyrin hahmottelemaan posthumanistisen toimijuuden määritelmää sekä kuvailemaan, kuinka tällainen jaettu tai verkostoinen toimijuus käsitetään artikkelikäsikirjoituksessamme. Koska tutkimuksemme viitekehys on rakentunut aineistolähtöisesti, käsittelee alaluku pääosin omia havaintojamme ja tulkintojamme juuri *Väylän* kuvaamasta toimijuudesta. Havaitsen myös, että eri teoreetikoiden posthumanistiset toimijuuden mallit muistuttavat lähtökohtaisesti toisiaan. Tämä johtunee toimijuuden uudelleenmäärittelyn keskeisyydestä osana posthumanistista tutkimusta yleisesti. Liikkuvista ja alati mukautuvista toimijuuden vyyhdeistä erittelen inhimillisen toimijuuden lisäksi toisilajista toimijuutta, joka *Väylässä* jakautuu niin eläin-, kasvi- kuin sienilajienkin kesken (ks. esim. Johansson 2021). Mikäli toimijana käsitetään aktantti, jonka toiminta tai olemassaolo vaikuttaa toisiin aktantteihin, jakavat *Väylän* toimijuutta elollisen lisäksi myös esimerkiksi sääilmiöt ja perinteisesti elottomana pidetty maaperä. Luemme teoksen osoittavan toimijuutta ainakin kolmella tavalla: ensiksikin kerronnallista tilaa tarjoamalla, toiseksi perinteisemmin tarinaan tai juoneen ja teoksen muihin olioihin vaikuttamalla ja kolmanneksi tekstin ja lauseiden tasolla sanavalinnoin ja esimerkiksi kerronnallisin järjestyksin.

Kolmannessa alaluvussa esittelen lyhyesti *Väylän* sisältämiä ja herättämiä pohdintoja nimistä ja nimeämisestä, joiden osoitan olevan paikoin hyvinkin tarkoituksellisesti huomion kiinnittäviä. Vaikka olioiden nimiä tai nimeämistä ei teoksessa käsitellä lainkaan yhtä paljon, kuin siinä vaikkapa havahdutetaan huomaamaan toisilajista toimijuutta, ovat yksilöiden nimiin keskittyvät kohdat sitäkin merkityksellisempiä. Artikkelikäsikirjoituksemme kohdalla koko prosessi käynnistyi havahduttuani antroposentriseen lukutapaani ja tätä havaintoa seuraavaan syyn ja merkityksen pohtimiseen. Koska kertoja-päähenkilön nimeämättä jättäminen on niin ilmeisen tietoinen ratkaisu, tulkitsemme sen olevan avain *Väylän* lukutapaan ja muidenkin ihmisen asemaa kyseenalaistavien häiriöiden etsintään.

Viimeisessä alaluvussa avaan vielä Harawayn käsitteitä yhdessä kehkeytyemisestä (*becoming with*), kumppaanuuslajeista (*companion species*) ja luontokulttuurista (*natureculture*). Sen lisäksi, että ne kaikki edustavat

posthumanistista sekoittuneisuutta ja "sotkuisuutta" kuvatessaan eri näkökulmista ihmisen ja ei-inhimillisen läsnäoloa toisissaan ja toistensa menneisyydessä, ne muistuttavat myös Baradin intra-aktion käsitettä ja Latourin kollektiivia. Kaikkien näiden liittyminen myös *Väylän* taustalla kuultavaan ihmisen ja inhimillisen uudelleenrakentamiseen vahvistavat mielestäni sen, että *Väylä* on, sekä tietoisesti että mahdollisesti tiedostamattaan, vahvasti posthumanistinen teos, jonka lukeminen tästä näkökulmasta voi synnyttää häiriön lukutavassa ja olla lukuhetkestä lähtien läsnä lukijansa diffraktiokuviossa.

2.1 Diffraktiivinen luenta – metafysiästä kulttuurintutkimusta

Mie muistelin, miten mummo, elikkä isän äiti, pruukasi sanoa, että kaikilla on oma paikka: kärpäsenmunila maiossa, polttiaisila huysikän takana, oravalla kuusen oksalla, ihmisolioilla, heinälä ja porola tantteheleä. Ihminen pärjää luonnonvoimitten kanssa ko tottelee niitä. (V, 207–208)

Edellä oleva sitaatti kiteyttää hyvin *Väylän* filosofiaa, joka kutsuu lukijaansa pohtimaan ihmisen ja ei-inhimillisen välisiä suhteita purkamalla ihmisyyden määritelmää ja dekonstruoimalla sen uudelleen osaksi ympäröivää. "Ihminen pärjää luonnonvoimitten kanssa ko tottelee niitä" osoittaa *Väylän* tai ainakin kertojan mummon ajattelun taustalla vaikuttavan suhteellisuuden; luonnonvoimat ovat jotain, mitä on toteltava, eikä ihmistä esitetäkään hallitsijana, vaan jonakuna, jonka on "pärsyttävä". Koska asetelma itsessään on länsimaisen kristillisyyden meihin ohjelmoiman maailmanherruuden ja näin myös antroposentrisen lukutapamme vastainen, voidaan lainausta pitää yhtenä teoksen paikoista, joissa diffraktion¹² edellyttämä häiriö näyttäytyy. Diffraktiivista luenta voitaisiin kuvata itsestään tietoisena lukemisen tapana, jolla pyritään häiriöiden ja ennen kaikkea niiden seurausten kartoittamiseen (Haraway 1992, 330; Barad 2007, 29; Rojola 2014, 131; Geerts & van der Tuin 2016).

Diffraktion toi fysiikasta kulttuurintutkimuksen kentälle alun perin Haraway (1992) soveltaessaan optista metaforaa tieteiskirjallisuuden mahdollisuuksien ja merkitysten pohdinnassa. Sitten Barad (2007) lähti kehittämään diffraktiota likeisemmin fysiikkaan ja erityisesti kvanttifysiikkaan kiinnittyväksi tutkimusmetodiksi. Luonnontieteiden puolella diffraktioksi kutsutaan aaltojen – esimerkiksi valon tai äänen – muutosta niiden kohdatessa häiriön. Diffraktio tarkoittaa siis aallon hajoamista eri suuntiin (*Diffract – ransk. dif-frange* *re- to break apart, in different directions*, ks. Barad 2014, 168), mutta feministisessä kulttuurintutkimuksessa käsitettä käytetään usealla, myös toisistaan poikkeavalla,

---

¹² Tässä viitataan diffraktiolla kyseiseen aaltojen käyttäytymisen ilmiöön, ks. seur. sivu.

tavalla. Vaikka diffraktio luonnontieteissä on sen kuvailemista, kuinka aalto missäkin olosuhteissa käyttäytyy (Udén 2018, 1), feministisessä ja sukupuolen tutkimuksessa käsitettä käytetään kartoittamaan tai havaitsemaan erilaisia mahdollisia kuvioita, joita aaltojen vuorovaikutus häiriöiden – esteiden tai toisten aaltojen – kanssa luo, sekä osoittamaan näihin häiriökuvioihin tallentuneen interaktion vaikutuksia (Haraway 1997, 273; Campbell 2004, 174). Diffraktion ymmärtäminen on, sen tulkitsemisen ja hyödyntämisen koulukunnasta riippumatta, joka tapauksessa hieman muuttunut alkuperäisestä merkityksestään: alkuperäinen, luonnontieteellinen, diffraktio on ilmiö, jossa valo hajoaa, mutta feministinen ja kulttuurintutkimuksellinen diffraktio on aktiivinen toimenpide, joka havaitsee häiriön ja aallon hajoamisen (esim. Udén 2018, 8). Itse miellän juuri tämän muutoksen lopputulemaksi metodin, jota kutsumme ”diffraktiiviseksi lukemiseksi” ja jota itse tutkimuksessamme sovellamme.

Feministisessä ja sukupuolentutkimuksellisessa kirjallisuudessa diffraktio asetetaan usein vastakkaiseksi ilmiöksi samaa toistavan ja vain toisaalle siirtävän reflektion kanssa (esim. Haraway 1992, 295; 300¹³; Rojola 2014, 131; Aholainen 2020, 182; Udén 2018, 11). Fysiikassa ilmiöt toki saattavat olla toisilleen vaihtoehtoiset aallon tavoittaman esteen laadusta riippuen, ja vaikka miellämmekin esimerkiksi peilin tuottavan replikaation tai reproduktion, vaatii diffraktiokin ilmiönä myös reflektiota. Esimerkiksi kuun ympärillä näkemämme häiriöinen väri- ja valoilmiö syntyy aaltojen, kuun, pilvien ja optiikan intra-aktiossa (Keever & Treleaven 2011; Prophet & Pritchard 2015), mutta se vaatii myös sen pohjatiedon tunnustamisen, että kuu heijastaa, reflektoi, auringon valoa (esim. Prophet & Pritchard 2015, 334; Udén 2018, 11). Diffraktio ja reflektio eivät siis fysiikan ilmiönäkään ole toisiaan poissulkevia aaltoilmiöitä, vaan jossain mielessä myös edellyttävät toisiaan. Kuitenkin myös kuuesimerkissä objekti ja subjekti sekoittuvat ja limittyvät toisiinsa kiinnostavalla tavalla, aivan kuten diffraktion kulttuurintutkimuksellisessa metodologiassakin (ks. esim. Barad 2007, 178–179). Toisaalta, kuten Udén diffraktiivisen tutkimuksen kirjallisuuskatsauksessaan (2018) toteaa: ”Koska [feministisessä ja sukupuolen tutkimuksessa] aaltoteorialla ei ole merkitystä tutkittaville aiheille, sillä ei ole tuotetulle tiedolle merkitystä, kuinka aaltoteoriaa on käsitelty (11).”

Tulkitsen Harawayn pohjanneen diffraktioajattelunsa Trinh Minh-han sopimattoman/”sopimattomoitettun” (*engl. inappropriate/d*) toiseuden teorioihin (ks. Minh-ha 1986) ja liittäneen käsitteen osaksi patriarkaatin vastaista, intersektionaalisen feminismien mukaista toiseuksien tuottamista, jossa suhde ”ideaaliin” ei ole kopio – heijastus – vaan jossa yksilö identiteetteineen monistuu ”häiriöllisenä”. (Haraway 1992, 299–300.) Vaikka diffraktioteoria nimeää jo Minh-han hyödyntäneen

---

¹³ Nimeän Harawayn tekstissäni feministiksi, koska hän on tehnyt näin itsekkin (esim. Haraway 1988) ja koska Harawayn teorit ja käsitteet ovat niin merkittävässä roolissa myös nykyisessä feministisessä tutkimuksessa.

teksteissään selvästi diffraktiivista ajattelua (esim. Geerts & van der Tuin 2016), on minun vaikea nähdä yhtäläisyyttä optisen metaforan ja esimerkiksi intersektionaalisuuden tai apartheidin periaatteista poikkeavan toiseuttamisen välillä. Yhteys näillä toki on, mutta itse nimeäisin selvästi Harawayn ansioksi fysiikan ilmiön siirtämisen kulttuurin tutkimukseen ja osaksi valtarakenteita kyseenalaistavaa tutkimusta, jonka miellämme feministiseksi. Minh-ha pohtii itsen ja toisen (minun ja sinun) yhdessä kehkeytymistä vaihtoehtoisena länsimaiselle dualismille (esim. 1986, 27), mutta omassa tulkinnassani ja tutkimuksessani miellän aallot ja niiden kohtaamat esteet sekä aaltojen muuttumisen tai taipumisen kohtaamisen jälkeen niin keskeisiksi elementeiksi ¹⁴ diffraktiossa, että koen optiikan tai aaltoteorian jonkinasteisen mukailun olevan pakollista. Lisäksi jo Harawayn (1992) viittaamassa Minh-han tekstissä (1989) tämä hyödyntää reflektion optista metaforaa pikemmin diffraktioteorian vastaisesti kuin sitä pohjustaen, sillä hänen peilinsä siirtävät originaalin tai subjekti-objektin niin kauas, että lopulta se katoaa. Minh-han peili ei toista samaa (Minh-ha 1989, 22).

Harawaylaista diffraktiivista luentaa on Suomessa toteuttanut esimerkiksi Lea Rojola artikkelissaan "Hänen olivat täytetyt linnut" (2014), jossa hän tulkitsee Harawayn tapaan diffraktiota ihmisen paikan uudenlaiseksi arvioinniksi ja toteuttaa tutkimuksensa tietoisella pyrkimyksellä eroon symboleista - heijastuksista - ja keskittymällä autenttisiin artefakteihin (Rojola 2014, 131-132; Haraway 1992, 299.) Posthumanistiseen tutkimukseen tällainen heijastuksia väistävä tutkimusote soveltuu tietenkin ilmiselvästi; onhan reflektioiden tavoittelu totutumpaa ja ihmisen kautta asioita merkityksellistävää tai tulkitsevaa lukemista, minkä posthumanismi ontologisesti problematisoi. Diffraktiivinen luenta etsii häiriöiden vaikutuksia, ei ihmisen merkityksiä kantavia symboleja tai representaatioita. Oma tulkintamme diffraktiosta tutkimusmenetelmänä mukailee Rojolan tapaan harawaylaista metaforista käsitteen käyttöä, sillä pyrimme ainaisen peilailun sijaan laskemaan peilin ihmisen ja ympäröivän välistä ja lukemaan sitä itsenään; kurottamaan siis peilikuvan tuolle puolen tai pikemminkin vielä taipumaan häiriön seurauksesta nurkan taakse (vrt. esim. Rojola 2014, 131). Kuten *Väyläkin* esittää asioiden vain tapahtuvan, ilman sen kummempaa spekulaatiota tai dramatiikkaa, myös lukutapamme pyrkii tavoittamaan vain olevan, vailla viittauksia itsensä ulkopuolelle.

Karen Barad puolestaan yhdisti diffraktion tiukemmin kvanttifysiikkaan ja kehitti sitä edelleen metodina, tutkimusmenetelmänä, suhteessa kehittämänsä toimijuusrealismin ideaan. Tällainen toimijuusrealismin kiinnittyvä tutkimus vaikuttaa toteutettavan tekstien lukemisena toistensa läpi, jolloin niiden aallokoiden häiriökuviosta esiin nousee uudenlaisia asetelmia ja toimijuuksia (esim. Barad 2007, 30; Geerts & van der Tuin 2016; Udén 2018; Murrin & Bozalek 2019; Aholainen 2020).

---

¹⁴ Aaltoja ja häiriöitä voi pitää joko tutkimuksen välineinä tai sen kohteina.

Tutkijan määrittäessä toimijuusrealistisen tutkimuksen toiminnallisia leikkauksia (Barad 2007 32–34) analyysiaan varten hän sotkeutuu samalla itse osaksi diffraktiota ja sen subjekti–objektin määritelmää (määrittelemättömyyttä). Esimerkiksi Katri Aholainen hyödyntää artikkelissaan ”Diffraktiivinen luenta Yrjö Kokon *Laulujoutsen*-teoksen ja valokuvan ei-inhimillisyydestä” (2020) baradlaista apparaattina käytettävää käsitystä diffraktiosta. Hänkin nojaa tutkimuksessaan toimijuusrealismiin ja analysoi erilaisten elollisten ja ei-elollisten, materiaalien toimijoiden vaikutuksia kulttuurituotteen, tässä tapauksessa Yrjö Kokon *Laulujoutsen*-teoksen (1950) valokuviiin (Aholainen 2020, 179–181.) Vaikka diffraktiivisen tutkimuksen keskeisimpiä tavoitteita onkin etsiä juuri toimijuuksia, ei kaikki diffraktiivinen tutkimus määriy toimijuusrealismiksi. Esimerkiksi omamme keskiössä ovat ei-inhimilliset ja toislajiset toimijuudet, nimeämisen lisäksi, mutta metodimme ei kiinnity yhtä tiukasti materiaalis-semioottiseen traditioon kuin toimijuusrealismi tekisi. Meidän tekstimme ytimessä ei ole sen näkeminen, mikä kaikki lopulta vaikuttaa mihinkin vaan *Väylän* tarjoamien syötteiden myötä sen huomaaminen, että lukutavassamme on antroposentrisyyden häiriö, jonka huomaaminen ja nurkan taakse kurkistaminen saattaa vaikuttaa lukijan myöhempään tulokulmaan suhteessa reaaliseen tai fiktiiviseen ympäröivään ja ei-inhimilliseen. Suunta siis on toinen, sillä erilaisia toimijuuksia havaitsemalla puramme ja uudelleen määrittelemme ihmistä.

Kulttuurintutkimuksessa diffraktioteorian käyttö ei siis aina noudata fysiikan lainalaisuuksia tai hyödynnä edes samoja käsitteitä. Useimmiten diffraktio mielletäänkin harawaylaisittain metaforaksi, joka ”ei tuota ’samaa’ toisaalle, kuten heijastaminen ja taittuminen¹⁵. Diffraktio on häiriön kartoittamista, ei replikaatiota, reflektiota tai re-produktiota” (suom. oma; Haraway 1992, 300). Ja vaikka voimme sanoa, ettei diffraktio Baradille ole Harawayn tapaan metafora ja metodi, vaan se merkitsee pikemmin kvanttifysiikkaan nojaten itse aineen ilmiötä (Sehgal 2014, 188; Murrin & Bozalek 2019, 1508), eivät baradlainen ja harawaylainen tulokulma ole nekään vastakkaisia, vaan keskustelevat ja jopa limittyvät keskenään tutkijoiden käydessä julkista vuoropuhelua toisiaan siteeraten. Lähestyypä diffraktiivista lukemista sitten Harawayn tai Baradin näkökulmasta, voidaan sen tavoitteena nähdä olevan tuottaa tietoa uudella tavalla erojen, muutoksen, aineen ja kausaalisuuksien kautta ja nimenomaan häiriöiden vaikutuksia analysoimalla (esim. Haraway 1992; Campbell 2004, 174; Barad 2007, 73; Rojola 2014, 131).

Vaikka artikkelissamme pohdimmekin myös *Väylän* konkreettisia, materiaalisia vaikutuksia reaaliseen maailmaan, eivät nämä materiaalisuudet ole kuitenkaan

---

¹⁵ Taittuminen – alk. per. *refraction* – on itse asiassa diffraktioilmiöön kuuluva muutos, joka aalloissa tapahtuu tämän kohdatessa häiriön. Jo Harawayn alkutekstiä (1992) voidaan siis pitää epätarkkana luonnontieteiden lainalaisuuksien mukailun suhteen.

analyysissä läsnä muutoin kuin fiktiivisen, teoksen sisäisen maailman materiaalisuuksina. Meille diffraktio ei siis pääosin ole menetelmä, vaan diffraktiivinen luentamme tähtää häiriöiden vaikutusten etsintään kaunokirjallisessa tekstissä; diffraktio muodostuukin pääosin tutkimuksemme kohteeksi. Tällaisessa feministisessä tutkimuksessa on kuitenkin vaikea määrittää, missä tutkimuskohde päättyy ja tutkimusmetodi alkaa. Ehkä voitaisiin tulkita diffraktiivinen metodi myös itse diffraktiiviseksi – ja tutkijan, aineiston, fiktiivisen maailman, lukijan, kirjaesineen, lukulasien, teoreettisen viitekehyksen ja tietokoneen kanssa yhteen kietoutuneeksi, sotkeutuneeksi, toisensa limittäväksi ja yhdessä subjekti–objektiutta tuottavaksi ja/tai purkavaksi. Tavoitteenamme ei kuitenkaan ole keskittyä reaalisen maailman materiaalisuuteen Väylän omalakisena ja kirjailijastaan irrallisen toimijuuden poislukien.

Tulkintaamme diffraktiivisesta lukemisen metodista voi toki oikeutetustikin kyseenalaistaa, vaikka omasta mielestämme aineisto ja havaintomme *Väylästä* ohjaavat siihen ja posthumanistiseen viitekehykseen lähes väistämättä. Esimerkiksi posthumanismin hylkimät representaatiot ovat kirjallisuudessa kielen kautta tuotettuja merkityksiä, symboleja ja kuvia; ne on irrotettu reaalista *luonnosta* ja siirretty kieleen ja siis kulttuurin piiriin (ks. esim. Hongisto & Kurikka 2016, 9). Kuitenkaan semiotiikan ihmiskeskeiseen lähtökohtaan nojaten meidän ei olisi mahdollista ajatella, lukea tai kirjoittaa mitään tai mistään. Merkkijärjestelmät ja symbolit ovat auttamatta osin ristiriidassa posthumanismin lähtöajatuksen kanssa, mutta tietenkin myös aivan välttämättömiä sille. Vailla merkkijärjestelmiä tai symboleita ei olisi olemassa posthumanismia itseäänkään eikä sen toteutumista. Esimerkiksi Pihlström (2021) kyseenalaistaa näin koko posthumanistisen teorian, koska hänen mukaansa sillä voi olla merkitystä ainoastaan ihmiselle itselleen, ja näin näkökulma ja fokalisaatio kaikista hyvistä aikeista huolimatta pitäytyvät ihmisessä.

Tunnustamme siis, että meidän on tietoa tuottaaksemme nojattava monellakin tapaa ihmisenäkökulmaan ja lähestyttävä aihetta ihminen keskiössä. Kielen lisäksi jo jäykkä tutkimustraditio vaatii osin alkuperäisen peilaamista toisaalle ja siten tietämistä ja tiedon tuottamista sen perinteisessä merkityksessä. Katsomme kuitenkin tutkimustamme pikemmin sen tavoitteiden suunnasta, jolloin pyrkimyksenä on ihmisen ja muun luonnon erillisyyden purkaminen (vrt. Lummaa 2020c). Lisäksi suhteellisuutta ei voi pohtia ilman suhteen osapuolten mainitsemista, ja posthumanismissa, kuten diffraktiivisessa tutkimuksessakin, on kyse yksinomaan suhteesta. Niin posthumanismi kuin diffraktiotkin pyrkivät kuvaamaan ja kuvaavat näiden suhteiden osapuolten keskinäistä riippuvuutta ja häiriötä, mutta myös muutosta ja jatkuvuutta (vrt. esim. Smith 2012, 332). Koska osapuolet ovat diffraktiokuviossa myös ajallisesti läsnä toinen toisissaan, on ihmisenäkökulmaisen ja

-kielisen tekstimme tarkoitus myös osaltaan kietoa rinnakkaisiksi ja sotkeakin ihmisen ja ympäröivän käsitteitä.

Omasta mielestäni tuntuu jopa erikoiselle esittää posthumanismin mahdottomuus sen mitätöidessä itsensä ihmiskeskeisyyttä, kun kaikkien nähtävillä oleva fakta on, että ihminen on hyvin pitkään mieltänyt itsensä erilliseksi, irralliseksi ja yläpuoliseksi muusta luonnosta. Sekä diffraktiivisessa luennassa että posthumanismissa on ennen kaikkea kyse eettisestä asennoitumisesta (Dolphijn & van der Tuin 2012¹⁶, 52; Lummaa & Rojola 2014, 14; Geerts & van der Tuin 2016), ja jos posthumanismia käsitellään etiikan kautta, ei meidän ole mieltä kuluttaa energiaa sen laskemiseen, kuka sanoo useimmin sanan ”ihminen”, kun voimme tavoitella ja mitata muutosta ihmisen aseman uudelleenmäärittelyssä. Esimerkiksi ilmastonmuutos ei välitä siitä, miksi se hidastuu, kuten ei jääkarhu elinympäristönsä säilymisen taustalla vaikuttavista motiiveista tai sademetsä polttamattomuutensa syistä.

Toki tällöin voidaan myös kritisoida sitä, voiko ei-inhimillistä ylipäättään kuvata kirjallisuudessa ja taiteessa vai onko kaikki kuvaamamme vain ihmisen olettaa tai kuvittelemaa toislaajisuutta tai ei-inhimillistä. Esimerkiksi Lummaa toteaa, että lukeminen siten, ettemme ikään kuin olisi ihmisiä, on yksinkertaisesti mahdotonta (2020b, 43). Karkulehto ym. puolestaan peräänkuuluttavat narratiiviselta tutkimukselta posthumanistisempaa välineistöä huomioida kirjoittaja-teksti-lukijan klassisen kolminaisuuden ulkopuolisia läsnäolijoita tekstissä ja/tai tekstin tuottamisen tai tulkinnan prosessissa (Karkulehto et. 2020, 8). Kohti tällaisen tekstuaalisen moninaisuuden tunnistamista ja sanoittamista ovat meitä kirjallisuudentutkimuksessa vieneet jo ainakin poststrukturalismi ja ekokritiikki ja jo ennen kuin pätevämpää välineistöä saadaan, voidaan todeta posthumanistisen teorian ja tutkimuksen myötä, että lopulta jo kaikki tähänkinastinen tekstin tuottaminen ja tulkitseminen on aina myös ei-inhimillistä ja näin ihmiskielen ja symbolijärjestelmien, ulkopuolista (Lummaa 2020b; Karkulehto et. 2020). Ajatus vuorovaikutuksesta monilajisessa yhteisössä vastaa mielestäni monelta osin Latourin ym. toimijaverkkoteorian ideaa, jossa vuorovaikutuksessa ovat läsnä myös esimerkiksi ei-elolliset toimijat (ks. esim. Peltola 2021) ja limittyy toisaalta hienosti yhteen posthumanistisen diffraktion, tarkoitettiinpa sillä tekstien lukemista toistensa läpi tai häiriöiden vaikutusten etsimistä diffraktiokuvioista, monitasoisen läsnäolon kanssa. Lopulta kuitenkin nostaisin jälleen keskeisimmäksi tekstuaalisten prosessien tavoitteen. Vaikka maailmaa ei hahmottaisi monilajisina toimijuuden verkostoina tai vyyhteinä, koen jokaisen ihmislajin asemaa ja vastuuta kyseenalaistavan tai pohtivan tekstin lisäävän ymmärrystämme maailmasta, ihmisyydestä ja tasa-arvosta.

---

¹⁶ Barad kuvaa haastattelussa Dolphijn ja van der Tuinin kanssa diffraktiota kvanttifysiikan kautta ymmärrettynä pikemmin eettis-onto-epistemologiseksi kuin häiriöitä koskevaksi asiaksi.

2.2 Elottoman ja toislajisten toimijuus

Tuuli kulki puuskissa, huojutteli puitten oksia ja paisko menheen päiväsistä lätäköistä vettä meän ja karjan päälle. (V, 38)

Tamara veti seiväskuorman kartanolle ja Setä käveli suittet käessä sen rinnalla. (V, 257)

Ensimmäisessä oheisista *Väylä*-sitaateista ei-elollinen *tuuli* esitetään toimijana. *Väylässä* toimijuutta rakennetaan sekä tarinan että kielen tasolla; tässäkin esimerkissä vauhdikkaat verbit ”kulki”, ”huojutteli” ja ”paisko” korostavat kenties totutummin vain ”todettavan” tuulen toimien intentionaalisuutta. Vaikka virkkeen voisi nähdä kielellisenä elottoman elollistamisena, olen itse taipuvainen olettamaan, että tuulen merkitykseen on tarkoitettu ainoastaan kiinnitettävän huomiota. Toisessakaan sitaatissa ei nimetä ihmisen työskentelevän toislajisen eläimen avulla, vaan virkkeen agenttina on Tamara-hevonen, joka tavoitteellisesti ja aktiivisesti ”vetää” Sedän vain ”kävellässä rinnalla”. Analysoimme *Väylän* moniaalla ilmenevää toimijuutta käsikirjoituksessamme useammanlaisin esimerkein, mutta on selvää, että monet tilanteet nimetään sellaisiksi, jotka ihminen vain kohtaa, ja ne vaikuttavat ihmislajin tai -yksilön toimintaan, mutta liikkeelle paneva voima on ihmisyyden ulkopuolella: toislajisissa eläimissä, kasveissa, sienissä, sääilmiöissä ja jopa maaperässä.

Toislajista toimijuutta osoitetaan *Väylässä* sekä koko teoksen alkuasetelmassa, tarinan ja juonen kuljetuksessa sekä edellisten esimerkkien tavoin lausetasolla. Sitä kuvastaa myös kerronnallisen tilan rakentaminen ja näin ei-inhimillisen toimijuuden arvostaminen ja siihen huomion kiinnittäminen; *Väylässä* esiintyvän ei-inhimillisestä kertovan määrän kvantitatiivisesta analyysistä saisi taatusti myös kiinnostavan jatkotutkimuksen. Posthumanistiseen viitekehykseen tukeutuessamme lienee selvää, ettemme tulkitse toimijuudeksi ainoastaan elollisen olennon tarkoituksellista fyysistä ja aktiivista ”tekemistä”. Artikkelikäsikirjoitusta laatiessamme emme tulleet määritelleeksi toimijaa tai toimijuutta yksiselitteisesti tiettyyn teoriaan tai selitysmalliin nojaten, vaan myös tässä yhteydessä toimimme aineistolähtöisesti. Nostimme *Väylästä* esiin omasta mielestämme toimijuutta esittäviä tai osoittavia kohtia tai esimerkkejä ja pohdimme, kuinka toimijuus niissä rakentuu tai rakennetaan.

Vaikka toimijuus on yksi tutkimuksemme keskeisimpiä käsitteitä, kuten posthumanistisessa tai diffraktiivisessa tutkimuksessa usein on, emme siis ole sitä ekplisiittisesti määritelleet edes posthumanistisina pidettyihin malleihin kiinnittyen. Käsittelemämme toimijan tai toimijuuden voi kuitenkin kiinnostavassti nähdä lähestyvän useampaakin posthumanistista esitystä ja teoriaa, vaikkakin ennalta toisistaan tietämättöminä. Kenties juuri toimijuus on niin keskeinen käsiteltävä aihe posthumanistista ihmisen määritelmän purkamista ja tämän uudelleenmäärittelyä pohdittaessa, että posthumanistista filosofiaa

hyödynnettäessä tullaan väistämättä hyödyntäneeksi myös posthumanistista käsitystä toimijuudesta.

Yhteistä posthumanistiselle toimijuudelle vaikuttaa olevan sen jakautuneisuus, pirstoutuneisuus tai verkostoinen rakenne toisiinsa liittyvien toimijoiden kesken. Toimivana subjektina olemista ei pidetä enää autonomisena toimintana objektiivisen taustan edessä, vaan toimijuus jaetaan muiden ei-itsenäisten subjektien kanssa (esim. Latour 2014, 5). Esimerkiksi Hayles käsittelee tätä jaettua toimijuutta ihmisen ja koneen jakaman hajautetun kognition kautta mutta kutsuu kuitenkin ajattelun "tuottajiksi" inhimillisiä ja ei-inhimillisiä tahoja, jolloin toimijuuden analysoinnin voi ulottaa koskemaan myös ei-inhimillisiä elollisia. Hayles kuitenkin perustelee subjektin liudentumista posthumanismin tavoitteiden vastaisesti hyvin ihmiskeskeisesti ympäristöstään irrallisen subjektin kokemien pelkojen kautta ja vertaa niitä subjektiuteen, joka syntyykin nimenomaan liitoksissa muiden toimijoiden kanssa ja tämä joustavuuden [ihmiselle] luomaan turvaan. (Hayles 1999, 290.) Tätä samaa humanismista perittyä subjektin autonomisuuden illuusiota kritisoi myös Wolfe (2010, xv) määritellesään omaa näkemystään posthumanistisesta toimijasta Haylesin tekstien pohjalta. Posthumanismin perusteoreetikoista myös Clarke käsittelee nimenomaan koneisiin kytkeytyviä ja proteettisia subjektin hajauttamisia sekä kyberneettisiä metamorfooseja ihmisen ja koneen toimijuuden sekoittuessa (2008, 3-4).

Oma kiinnostuksemme posthumanismiin sekä toisaalta *Väylän* tarjoama maailma vievät kuitenkin kauemmas koneista, omasta mielestäni myös ihmiskeskeisyydestä, ja lähemmäs sen, mitä olemme tavanneet kutsua luonnoksi, ja ihmisen välistä suhdetta. Vaikka itsekin miellän inhimillisen ja ei-inhimillisen maailman väistämättä toisiinsa kietoutuneiksi, käytän Kokkosen (2014, 181) tapaan ei-inhimillisen käsitettä erottaakseni ulottuvuudet tekstissä, mutta intentionani on purkaa niitä reaali maailmassa. Käsikirjoituksessamme käytetyistä toisiinsa sotkeutuneista ja kietoutuneista inhimillisten ja ei-inhimillisten, elollisten ja elottomien, luontoa ja kulttuuria edustavien toimijoiden vyyhdeistä on muodostettu monta toisiaan muistuttavaa teoriaa tai käsitettä, joiden välillä tutkimuksemme määrittelemättömänä sukkuloi.

Nimeämme tekstissämme erityisesti lehmät Harawayn käsitettä hyödyntäen luontokulttuuriksi, jolla hän pyrkii purkamaan luonnon ja kulttuurin traditionaalista vastakkainasettelua ja osoittamaan sen sijaan niiden yhteisvaikutuksellisuuden ja lajienkeskeisen koevoluution (esim. Haraway 2005; 2008, 32). Luontokulttuureissa, kuten omassa toimijuuskäsityksessämme, eri toimijat tai aktantit vaikuttavat toisiinsa ja toistensa kehitykseen myös vain olemalla olemassa ja näin luomalla tai rajaamalla muiden osallisten mahdollisuuksia sekä usein myös epäintentionaalisesti, jolloin aktantin olemisesta tai toiminnasta seuraa toimintaa, jota ei varsinaisesti ole

tavoiteltu, vaikkei se epätoivottua olisikaan. Tällaista luonnon määritelmän purkautumisesta seuraavaa ja sen kanssa sekoittunutta yhteistoimijuutta voi kutsua myös luonnon jälkeiseksi (*post-nature, post-natural*) toimijuudeksi (ks. Kokkonen 2014, 181) ja toisaalta sen tunnistavaksi, että inhimillisellä ja ei-inhimillisellä on yhteinen historia (Latour 2004, 33–34) ja tämänhetkisestä toimijuudesta vaikuttanut yhteinen tulevaisuus.

Latour (2004, 75) määrittelee toimijan minimaalisimmin siten, että se vaikuttaa muihin toimijoihin, muttei määritelmässään ota kantaa siihen, kuinka toiseen vaikutetaan; mitä vaikutus aiheuttaa toisessa osapuolella. Pyrimme siis Latourin tavoin osoittamaan ja nostamaan esiin *Väylän* esittämiä toimijuuksia, aktantteja, jotka vaikuttavat toisiin osapuoliin. Riippuu kulloinkin kuvaamastamme aktantista, mihin ja kuinka sen toimijuus vaikuttaa. Paitsi että teoksen fiktiiviset oliot kommunikoivat keskenään ja vaikuttavat toistensa fyysiseen toimintaan, voisi posthumanistis-materiaalisena fiktiivisen olion toimijuutena pitää sitäkin, että kyseiset oliot kirjoitetaan esiin ja ne näyttäytyvät painomusteena kirjan sivuilla tai synapseina lukijansa materiaalisissa aivoissa.

Käsitlemämme toimijuus siis vähintään kurottaa kohti Latourin ja kumppaneiden toimijaverkkoteoriaa (esim. Latour 2005) tai Wolfen tulkintaa Luhmannin systeemiteoriasta (Wolfe 2010, xix; xxi) sekä niin ikään sitä, mitä Haraway kutsuu yhdessä kehkeytymiseksi (esim. Haraway 2008). Sen ytimessä on sen oivaltaminen, että ihminen on samanaikaisesti sekä subjekti että objekti, sekä eläin että materiaa. Ihminen on, kuten *Väyläkin* kuvaa, pyrkinyt ja pyrkii yhä perustelevaan, oikeuttamaan ja järjeistämään toimintaansa esimerkiksi uskonnon, tieteen tai aistiensa perusteella, mutta lopulta sulkeutumattomissa ja kuhisevissa verkostoissamme ja systeemeissämme vaikuttaa lukuisia muita toimijoita, joiden (yhteis)vaikutus rakentaa kohtaamamme tilanteet, tapahtumat ja olosuhteet, joiden myötä toimintamme käynnistyy tai muuttuu. Tarkoituksenani ei ole kuitenkaan kuvata ainoastaan, millainen toimijuus vaikuttaa inhimilliseen, vaan etsiä myös toimijuuksia, jotka *Väylässä* vaikuttavat systeemien tai verkostojen ei-inhimillisiin aktantteihin. Artikkelissämmekin määrittelemme posthumanistista toimijuuden muodostamista; *Väylä* ei kuvaa toimijuuden antamista tai luovuttamista toislajiselle tai ei-inhimilliselle, vaan toimijuus, kuten arvokin, esitetään pikemmin olioiden tai tahojen ei ihmisestä riippuvaisena ominaisuutena.

Käytämme artikkelissamme ilmaisua toislajinen toimijuus tai elottoman toimijuus, vaikka aivan hyvin olisimme voineet korvata nämä molemmat ei-inhimillisen toimijuuden käsitteellä. Vihelmaa (2021, 32) määrittelee toislajisen olevan jossain määrin vakiintunut termi kulttuurisen eläintutkimuksen piirissä, mutta esittää käsitteen saaneen myös kritiikkiä osakseen. Esimerkiksi Oksanen (2003) kyseenalaistaa ”toisen” ja kysyy, perustellustikin, mikä silloin olisi ensimmäinen tai

ensisijainen eläinlaji. Itse miellän hänen ehdottamansa "vieraslajisen" aivan muun tarkoitteiseksi ja toisaalta "muunlajisen" joksikin, joka lukee ihmisen luokittelun ulkopuolelle. Suomen kielessähän toinen ei viittaa ainoastaan järjestyslukuun¹⁷ ja näin kohteensa arvottamiseen, vaan myös kahden samanarvoisen, mutta erillisen asian kuvaamiseen. Voin esimerkiksi vaihtaa kauppakassin toiseen käteen tai soutaa ongelle järven toiselle laidalle ilman, että ensimmäinen, tai näissä tapauksissa se toinen toinen, olisi millään tapaa hierarkiassa ylempänä. Oksasen korvaan toislajinen kalskahtaa, kun taas omaani se kuulostaa siltä, että tunnistan myös ihmisen olevan "ellän samoin ko simpanssin ja panaanikärpäsen" (V, 155). Ihminen on toinen laji ja kulloinkin käsillä oleva laji toinen laji, rinnakkain eikä toislajisuuden ole suinkaan vertauduttava aina ihmislajiin. Myöhemmin esimerkiksi Lehikoinen (2018), Aaltola (2019), Suomi ja Koivisto (2022) ja Tuomivaara (2022) käyttävät toislajisen käsitettä osin ihmistieteisissä teksteissään, mutta kaikissa tapauksissa tavoitteenaan purkaa ihmisen ja toislajisten eläinten välistä dualistista luokittelua. Myös Kortekallio ym. (2020, 89) listaavat toislajisen yhdeksi niistä käsitteistä, jotka nimenomaan toistavat ihmisen eläimyyttä toisten lajien joukossa.

Väylä siis sekä kuvaa että rakentaa toislajista ja elottoman toimijuutta monella tasolla. Teoksen alkuasetelman voi nähdä tarjoavan toimijuutta lehmille, sillä matka taitetaan niiden ehdoin ja päivärytmin mukaan. Lehmä saa teoksessa toislajeista suurimman roolin, mutta myös lehmien toimiin vaikuttavat esimerkiksi kasvit sekä sääilmiöt, joiden voidaan näin myös nimetä jakavan teoksen toimijuutta. Lisäksi *Väylän* henkilöhahmot jakavat muistoja ja kokemuksia lemmikkieläimistään ja useat saman pitäjän tutut eläinyksilöt joko kiinnittävät kertojan tai tämän kanssamatkaajien huomion tai aiheuttavat esimerkiksi omalla toiminnallaan liikettä tai hämminkiä toisissa olioissa. Toimijuus välittyy yhteytenä, jota kuvataan katseissa – ihmisten ja/tai toislajisten keskinäisissä – elein osoitettuina kehotuksina, suorana toimintana tai vaikkapa matkanteon olosuhteiden tai mahdollisuuksien muokkaamisena. Toimijuutta ja sen hajautumista osoittavat niin juonen ja tarinan kuvaukset kuin jo aiemmin mainitsemani lauseratkaisut.

Erityisen kiinnostuneita olemme sanaluokkien ja syntaktisten roolien sijaan semanttisista rooleista. Useinhan tietenkin on niin, että lauseen subjekti on samalla myös sen aktiivinen toimija, tekijä tai agentti, mutta aina näin ei ole. Pyrimme siis analyysissämme myös pohtimaan lauseiden predikaattien semantiikkaa ja miettimään, kenen tai minkä toiminnalla tai merkityksellä kulloinkin on todellista vaikutusta muihin tai muiden toimiin. Jos esimerkiksi rakennutan talon, olen rakennutan-predikaattia täydentävä subjekti – noin syntaktisella tasolla.

---

¹⁷ vrt. engl. *second* – *other*. Suomen sana *toinen* voidaan tulkita myös vähemmän arvottavana sen kaksoismerkityksen vuoksi: järjestysluvuin esim. ensisijainen – toissijainen; ensiarvoinen – toisarvoinen.

Semanttisestihan tämä merkitsee sitä, että todellinen aktiivinen toimija, talon rakentava taho, on joku aivan muu kuin minä itse. Myös verbien laadun arvioinnin myötä luvun alussa esittämäni lainauksen Tamara on ehdottomasti virkkeen agentti, sillä se on taho, joka toimii. Sedän ei edes osoiteta aktiivisesti ”taluttavan” hevosta, kunhan kävelevän suitset kädessään. Setä on selvästi subjekti, mutta tulkintamme mukaan ei semanttinen agentti, toimija.

Lisäksi esitämme *Väylällä* olevan myös tekijästään irtautuvaa toimijuutta sen ravistellessa lukijansa havahtumaan tämän ihmiskeskeiseen lukutapaan usein juuri nimeämiensä agenttien myötä. Posthumanistinen taideteoksen mieltäminen ei-inhimilliseksi toimijaksi vaatii toki perinteisen toimijuuden uudelleenmäärittelemistä esimerkiksi laillamme jakautuneena verkostoihin tai systeemeihin (vrt. esim. Felski 2015, 152; 156), mutta tulkittaessa *Väylää* posthumanismin kontekstissa on yhteys teoksen materiaalisuuden ja nykyparadigman välissä itselleni väistämätön. *Väylän* eetos, posthumanismi, diffraktiivinen lukeminen sekä moniaalle elollisen ja elottomankin kesken hajaantunut toimijuus kiertyvät ja sotkeutuvat siis muuttuvaksi ja muotoutuvaksi kimpuksi, joka kokonaisuudessaan soseuttaa subjektin ja objektin perinteisen syntaktisen merkityksen ja muovaa sen merkityksiä penääväksi, semanttiseksi pinnan alle ja nurkan taakse kurkottavaksi tulkinnaksi. Optiset instrumentit ovat subjektin vaihtajia (Haraway 2004, 64).

Mikäli toimijuus siis määritellään Latouria mukaillen löyhästi siten, että aktantit tarkoituksellisesti tai olemassaolollaan vaikuttavat muihin toimijoihin, kuvaa *Väylä* toimijaverkostojensa tai hajaantuneiden toimijuuksiensa osiksi inhimillisen lisäksi runsaan joukon toislajisia eläimiä, kasveja ja sieniiä sekä elollisen lisäksi myös sääilmiöitä ja jopa perinteisesti elottomaksi mielletyn maaperän. Nämä kaikki vaikuttavat toinen toisiinsa vuorovaikutuksessa tai intra-aktiossa tai vain mahdollistaen tai estäen toistensa toimintaa.

Toislajisista eläimistä huomattavimman toimijuuden osoitetaan kuuluvan lehmälle, jonka kanssa inhimillisen kuvataan elävän hyvin symbioottisesti. Lajienvälisen vuorovaikutuksen *Väylä* kuvaa ihmiskieleen liittyvän problematiikan ohittaen toteutuvan usein katseina: ”Seurasin ko rastaat pyrähdelit viereisen pihlajan oksila, kyyristelit arkoina ja mittailit minua mustila, kiiltävillä silmilä.” (V, 225) tai:

Kertun löysin tyihästä navetasta. Se vapisi ja katto minua jotenki hämmästyhneen olosena. Mie lähestyin sitä varovasti. Kohta olin sen vieressä ja aloin pyyhkiämään sen hikistä kaulaa, kohtasin sen silmät ja minua hävetti. Hävetti olla ihminen, jonka armoila se oli. (V, 11)

Posthumanismiin ja esimerkiksi Harawayn teorioihin vaikuttanut Derrida (2019) pohtii ihmisyyttä nimenomaan suhteessa eläimeen ja erityisesti eläimen katseeseen. Hän näkee itsensä nähtynä alastomana kissansa katseen kautta ja päätyy pohtimaan tuon katseen aiheuttamaa häpeää ja vuorovaikutusta, joka syntyy ”toisen” ja ”toisen”

risteävissä katseissa. Haraway jatkaa Derridan ajattelua leikistä ja vallasta suhteessa kissaan (2008, 22–25) ja siirtää katseista syntyneen vuorovaikutuksen keholliseen ja materiaaliseen läsnäoloon toislajisten eläinten kanssa. Myös *Väylän* toislajisten eläinten katseessa ei ole ainoastaan havaittavissa se, että toislajinen eläin näkee esimerkiksi ihmisen. Toistuvien katseiden kuvaukset ja niiden kerronnallinen raukeus antavat lukijalle aikaa havaita, että myös fiktiivinen hahmo tulee nähdyksi eläimen katseen kautta. *Väylän* lehmien toimijuus viestittää usein niiden vaikutuksena toisiinsa; ne ohjailevat toistensa reittejä, rauhoittavat tai villitsevät toisiaan, mutta hyvin usein niiden vaikutus ihmiseen kuvataan juuri katseena, johon vastataan ja joka synnyttää tunnetta, ajatuksia tai toimintaa ihmisessä.

Toislajisten eläinten lisäksi toimijuutta jakaa *Väylässä* muukin elollinen. Kasvien arvoa osoitetaan kuvailemalla niitä, vaikkei kuvauksilla tarinan tai juonen etenemisen kannalta merkitystä olisikaan. Diffraktiivisesti luettuna tämä synnyttää ajatuksen siitä, että pelkkä kasvien olemassaolo on merkittävä osa toimijuuden verkostoa. Kun kasvien yhteyteen liitetään lisäksi toiminnallisia ja aktiivisia verbejä, kuten: ”kuolemaa tekevä korkea ruohikko *valitti* hiljaa” (V, 33), ”miten puut *porisit* toisilleen (V 35) tai ”sisäle alko *puskehmaan* kuivaa heinää (V, 59) tai kun kertojapäähenkilö läheistensä kuolemaa ajatellessaan liittyy siihen toistuvasti ruumiin muuttumisen kasvien ravinnoksi, voidaan todeta *Väylän* hyvin tietoisesti liittävän kasvit aktiivisiksi toimijoiksi elämänkehässä. Korostaessaan kasvien toimijuutta sekä niiden itseisarvoa, *Väylä* osoittaa olevansa varsin tietoinen posthumanismiin, ekokritiikkiin ja uusmaterialismiin liittyvästä ja nousemassa olevasta niin kutsutusta kriittisestä kasvitutkimuksesta, mikä rikastaa posthumanistista otetta ennestään.

Kasvit ovat pitkään joutuneet pitäytymään absoluuttisen toisen (Hall 2011, 5) roolissa, jonka on aiheuttanut niin kutsuttu ”kasvisokeus” (esim. Wandersee & Schussler 1999; Allen 2003). Varmaankin osin juuri posthumanistisen subjektuuden hajaantumisen ja verkostomaisen subjektikäsityksen myötä yhä useammat tutkijat ja analyytikot ovat kiinnittäneet huomiota kasvien merkitykseen ja rooliin aktantteina¹⁸. Hall rinnastaa kasvit eläimiin (2011) ja viittaa tällä vastaavaan edelliseen ihmisen osallisuutta purkavaan muiden toimijoiden esiinmarssiin, joka näkyi ensin eläinkysymyksen käsittelemisenä (esim. Derrida 2019; Haraway 2005; 2008) ja sittemmin varsinaisena kulttuurintutkimuksellisenä eläinkäänteenä (Kaarlenkaski & Ung-Lanki 2013; Schuurman 2013; Kokkonen 2017; Kaarlenkaski 2021). Toisaalta Hall myös korostaa, että eettisemmän ihminen-luonto -suhteen luomiseksi meidän on opittava ymmärtämään ja huomioimaan juuri kasveja, sillä niitä suurin osa ”luonnoksi” kutsumastamme on ja juuri kasvit mahdollistavat kaiken muun elämän maapallolla (Hall 2011, 2–5). Laist puolestaan tiivistää kasvien näyttelevän

---

¹⁸ Myös esim. Kokkonen yhdistää väitöskirjassaan Latourin toimijaverkkoteorian eläin- ja kasvitutkimuksen nousuun (Kokkonen 2017, 11).

ratkaisevaa roolia ihmisenä olemisen kokemuksessa ja sen lisäksi, että olemme ihmislajina kautta historian viihtyneet samoilla asuinalueilla maakasvien kanssa, ovat esimerkiksi raajamme muovautuneet nykyisenlaisiksi puissa kiipeämisen ja ruohikolla kävelemisen seurauksena (2013, 9–10). Erityisesti hänen väitteensä ja teoriansa ovat kokeneet suurta nostetta tutkijapiireissä kriittisen kasvitutkimuksen arvonnousun myötä (Woodward & Lemmer 2019).

Hallin lisäksi myös esimerkiksi Mancuso rinnastaa kasvit eläimiin (2017), mutta tekee sen lähinnä havainnollistaakseen eläimen kykyihin ja olemukseen samastuvalle ja kiinnittyvämälle lukijalle kasvien fysiologiaa ja olemusta. Sen sijaan, että posthumanismikaan erottaisi ihmislajia muusta luonnosta, sekin pyrkii pikemmin osoittamaan lajien ja yksilöiden yhteyksiä ja riippuvaisuuksia toisistaan. Mancuso kuvaa hyvin selväsanaisesti kasvien ja eläinten toimintojen välistä eroavaisuutta eläinten elimiin keskittymisen ja kasvien hajauttamisen kautta, kasvien kykyä muistaa, liikkua, oppia ja ajatella sekä toisaalta myös kasvien keskinäistä ja ylirajaista vuorovaikutusta yhteiskuntana ja kaupankäyntinä muiden lajien kanssa (Mancuso 2017). Näistä jälkimmäiset ovat mielestäni suoraan verrattavissa esimerkiksi hajautetun toimijuuden käsitteen kanssa. Toisaalta tätä tukee myös kasvitutkimus, joka keskittyy kasvien kemialliseen ja sähköiseen viestintään kasviyksilöiden, toislajisten kasvien ja sekä toislajisten eläinten kanssa (esim. Marder 2013, 37–75).

Näin sekä eläimen katseen ja kasvien olemuksen kuvailun myötä *Väylä* osoittaa olevansa tietoinen nykyparadigmasta ja kutsuvansa lukijaa tarkoituksellisesti pohtimaan paitsi näiden toislajisten merkitystä ihmiselle ja ihmisyydelle, myös niiden omia, autonomisia tavoitteita ja ihmisen subjektiviteetille rinnakkaista intentionaalisuutta. Vaikka tilanteet, tapahtumat ja muut oliot kuvataan teoksessa lähinnä olevina tai kohdattavina, vaikuttaa *Väylä* kutsuvan pohtimaan eri toimijoiden omia motiiveja ja tavoitteita toimijuutensa takana. *Väylässä* on esimerkiksi kohta, jossa kertoja syö sieniä, alkaa nähdä harhoja, voi pahoin ja lopulta väsyä ja nukahtaa sammalikkoon. Ympäristöjournalismin professori Michael Pollan vastuuttaa sieniä siitä, että ne kykenevät ottamaan nisäkkään aivot väliaikaisesti haltuunsa ja todennäköisesti jollain tapaa tavoittelevan tätä – hyötyvän siitä jotenkin (2021, 95–97). Vaikkeivat sienet varsinaisesti kasveja olekaan, kuuluvat ne kaunokirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta samaan perinteisesti taustaksi tai objekteiksi luettavien joukkoon.

Koska toimijuutta määritetään toisiin olioihin vaikuttamisen kautta, on tärkeää pohtia myös lajien välisen kommunikaation keinoja. Vaikuttavien katseiden sijaan kasvit kommunikoivat toislajisten kanssa erilaisin väreillä, tuoksuin ja muodoin, jotka sisältävät viestejä, joita voidaan kuvata *kasviajatteluksi*. Toisaalta kasvit ja sienet *kommunikoivat* myös syötyinä, juotuina, poltettuina, hengitettyinä ja näin myös

materiaalisesti esimerkiksi ihmisten ruumiiden kanssa yhteen kietoutuneina. Tällöin kommunikaatio rakentuu esimerkiksi kemiallisista ja biologisista viesteistä.

Elollisen toimijuuden rinnalla *Väylä* hajauttaa, kuten olen aiemmin maininnut, toimijuutta myös kasvien lailla miljöökseksi ja usein muuttumattomaksi ja pysyväksi taustaksi (esim. Lummaa 2020a, 39) mielletylle maaperälle, geologiselle maa-ainekselle. Karkulehto ym. (2020, 2) nimeävät yhdeksi luontokadon ja antroposeenin synnyttämäksi uudeksi monitieteiseksi tutkimusalaksi globaalimuutostutkimuksen, joka mielestäni olisi myös liitettävissä kriittis-feministiseen kirjallisuudentutkimukseen ja esimerkiksi osaksi *Väylän* tulkintaa. Kuka tällaisessa viitekehysten yhdistelmässä olisi semanttinen agentti, tarkoittamamme toimija? Tietenkin antroposeeni jo käsitteen määrittelyssään vastuuttaa ihmisen, mutta voisiko vaikkapa planeetan tai maaperän toimijuus *Väylässä* linkittyä yhteen myös tämän uuden tutkimusalan kanssa? Ainakin se kiinnittäisi huomion toimijaverkoston aktanttiin, joka jo olemassaolollaan aiheuttaisi muutoksen muissa verkoston tai systeemin toimijoissa. Tällaisena muutoksena, toimijuuden synnyttämänä toimintana voisimme nähdä vaikkapa *Väylän* tapahtumat liikkeelle panevan sodan tai fiktiivisten hahmojen kulkua edistävät tai estävät maaston muodot – jopa kotimaan kamaran tutun ja kutsuvan sykkeen, jonka kertoja tuntee maassa maatessaan (V, 241) ja jonka kuulemisesta ja tuntemisesta hän ylistää maan matoja (V, 58).

2.3 Nimeämällä merkityksellistäminen

- Namn, se vihreäsilmänen sano.

- Kirjuri kyssyy sinun nimeästi, sano lyhytsorminen lotta.

Mie oli niin hermojännityksessä, että suu ei auenu. Se vihreäsilmänen kysy kolme kertaa minun nimeä, ja vasta sitte sain väpättävät leukapielet liikkumaan ja kysyin, mitä. Pelasin aikaa, että saisin sylkeä suuhun.

- Heela namnet.

- Kirjuri kyssyy sinun koko nimeästi, lotta sano.

Sanoin sen. (V, 63)

Oheinen sitaatti esittelee *Väylän* ensimmäisenä havaitsemani häiriön. Se havahdutti huomaamaan antroposentrisen lukutapani sisältämän ristiriidan totutusti keskeisen päähenkilön tai fokalisoidun ihmishahmon nimeämättömyyden ja lukuisten teoksen sisältämien, perinteisesti ei-niin-merkittävien eläinhahmojen nimeämisen välillä. Tämä herätti kiinnostukseni ja tarjosi tutkimuksemme teoreettiseksi viitekehyykseksi juuri posthumanistisen, ihmisen roolia ja merkitystä problematisoivan lähestymistavan. Koska kertoja-päähenkilön nimeämättä jättäminen on näin tarkoituksellista, kiinnittää lukija siihen väkisinkin huomiota ja todennäköisesti jää pohtimaan, mikä on sen tavoite. Miksi lukija ei saa tietää teoksen kertojan ja päähenkilön nimeä? Miksi nimi pitäisi kertoa, ja kuinka se muuttaisi asioita? Koska

kertoja on tietenkin fiktiivinen hahmo, hänellä ei ole nimeä, jollei sitä hänelle kirjoiteta. Kuinka paljon todella tarvitsemme nimiä voidaksemme muodostaa mielikuvamme toisista kokonaisiksi?

Väylä tarjoaa vähintään kolme posthumanistisessa viitekehyksessä kiinnostavaa näkökulmaa erisnimiin. Ensinnäkin huomiota herättää jo edellä mainittu ihmisten ja toislajisten eläinyksilöiden, antroposentrisestä traditiosta nähdessä, epätasapainoinen nimeäminen. Toiseksi teoksessa kiinnittää huomiota nimen antamiseen liittyvä valta-asetelma ja toisaalta tähän kytkeytyvä vastuu sekä tietyllä tapaa nimetyt merkitseminen ja haltuunotto nimeä annettaessa. Kolmanneksi *Väylä* sekoittaa ja sotkee ihmisen ja ei-inhimillisen eläimen rajaa sekä osoittaa lukijansa vakiintuneet ennako-oletukset nimeämällä toislajisia eläimiä ihmisiksi mielletävillä nimillä, jolloin lukijalle paljastuu vasta asiayhteydestä, minkä eläinlajin edustajasta kulloinkin on kyse.

Tietenkin kertoja erottuu teoksen muista elollisista olioista minäkerronnan muodon myötä. Näin nimeämistä voitaisiin teoksen luettavuuden ja ymmärrettävyyden näkökulmasta pitää tarpeettomana ja siksi pois jätettynä. Kuitenkin *Väylä* nimeää rannassa haukkuvan naapurinkoiran (V, 43) ja väliaikaisen majoituksen jokaisen navettakissan (V, 229), joilla niilläkään ei voida sanoa olevan merkitystä teoksen tunnelman tai tapahtumien kulun kannalta. Uskon kuitenkin, että nimeämiseen liittyvää merkityksellistämistä halutaan tarkoituksellisesti korostaa nimeämällä myös tarinan kannalta aivan epäolennaiset toislajiset eläimet ja jättämällä kertoja-ihminen puolestaan vaille nimeä.

Erityisen merkittävää nimeäminen ja nimeämättömyys *Väylässä* on siksi, että jok'ikisellä lehmällä on oma nimi, joiden myötä niille määritty myös osa persoonasta. Nimien kertomisen lisäksi *Väylässä* kuvataan myös varsinaista nimeämistä, nimen antamista, useammankin kerran. Kertoja nimeää esimerkiksi pakolaisleiristä löytämänsä rotan (V, 157), jota päätyy kuljettamaan mukanaan osan teosta. Nimenantamisia kuvataan myös, kun kerrotaan pöllönpoikasesta (V, 157), jonka kertoja on lapsuudessaan löytänyt ja nimennyt, sekä silloin, kun kertojalle syntyy evakkomatalla kulkutautisairaalassa pikkuveli (V, 144). Kiinnostavaa erityisesti nimeämiseen liittyvän vallankäytön näkökulmasta on esimerkeistä viimeinen, jossa vastasyntyneen lapsen äidin hätäkasteessa antama Taavi-nimi on ruotsalaisessa lastenkodissa korvattu Kaarle Kustaan mukaan Kalleksi – lapsen äitiä kuulematta.

Borkfelt (2022, 155) mainitsee nimeämisen olevan sidoksissa sekä herruuteen, valtaan, että *Raamatun* luomiskertomuksen ja Jumalan Aadamille antaman tehtävän¹⁹ kautta myös nimetyt luomiseen. Aadamin saamaan tehtävään viittaa ihmisen ja

---

¹⁹ 1. Moos. 2: 19–20: Ja herra Jumala teki maasta kaikki metsän eläimet ja kaikki taivaan linnut ja toi ne ihmisen eteen nähdäkseen, kuinka hän ne nimittäisi; ja niin kuin ihminen nimitti kunkin elävän olennon, niin oli sen nimi oleva. Ja ihminen antoi nimet kaikille karjaeläimille ja taivaan linnuille ja kaikille metsän eläimille.

toislaajisten eläinten suhdetta pohtiessaan myös Haraway (2005, 49), joka kuvailee Aadamin tehtävää verrattain helpoksi, sillä tämä on kuitenkin, toisin kuin toislaajiset eläimet, Jumalan omaksi kuvakseen tekemä. Derrida puolestaan yhdistää Aadamin velvoitteen alistaa ja nimetä toislaajiset eläimet elävän olennon uhraamiseen Jumalalle (2019, 67). Tämän vallankäytön näkökulmasta *Väylän* tavoitteena voi olla posthumanistisen ajattelun lailla purkaa ja uudelleenmäärittellä ihmisen asemaa kokonaisuudessaan.

Nimeämisellä ja nimeämättä jättämisellä ei välttämättä olekaan tarkoitus kiinnittää huomiota ainoastaan eliöyksilöiden nimeämiseen ja nimeämättömyyteen, vaan myös havahduttaa pohtimaan sitä, kuka saa kenetkin nimetä ja näin määrittää. Esimerkiksi lajeja ja ryhmiä nimeämällä rakennamme aina määritelmiä ja rajoja. Paitsi, että raja-aidat sulkevat joukon sisäänsä, ne myös rajaavat muita ulkopuolelle, eikä toiseuksia voisi rakentaa nimeämättä *meitä*, jolloin meiksi nimeämätön on väistämättä ulkopuolinen, vieras ja toinen²⁰.

Kiinnostavaa on myös *Väylän* kontekstissa pohtia, kuka on nostanut ihmisen siihen rooliin, että tämä voi nimeämällä alistaa muun. Ja onko tämä asema oikeutettu kristillisen länsimaisen perinteen päättyessäkin? *Väylässä* asetetaan vastakkain hyvin monta asiaa oikean ja väärän, hyvän ja pahan akseleilla ja mietitään, voiko uskonto olla se, joka nämä akselit määrittää. Ihmisen kaikkivaltius on länsimaissa oikeutettu historian kuluessa monella tapaa uskonnolla, ja kristinusko ja humanismi ovat rakentuneet käsi kädessä toisiinsa kietoutuen.

Diffraaktiivisen luennan ja häiriöiden havaitsemisen näkökulmasta myös toislaajisten eläinten ihmisnimillä nimeäminen kiinnittää lukijan huomion. *Väylä* ravistelee lukijaansa irti antroposentrisestä oletuksesta, että ainoastaan ihmishahmot nimettäisiin ilman lajimäärettä. Varsin usein lukija huomaa vasta henkilöiden tai hahmojen toiminnan tai hahmoihin liitetyn muun sanaston myötä, ettei kyse sittenkään olekaan ihmisestä. Teos kuitenkin kunnioittaa toislaajisia siten, ettei yritäkään kuvata toislaajisten sisäistä maailmaa tai ajatuksia, vaan havainnoi näitä ainoastaan ulkoapäin. Ihmisen ja toislaajisten eläinten välistä rajaa hämärretään näissä tilanteissa myös hyödyntämällä ihmiseen viittaavia pronomineja, kuten "kuka". Kenties niin näissä tilanteissa kuin päähenkilön nimeämättömyydessäkin *Väylän* tavoitteena on saada lukijansa pohtimaan, onko sillä merkitystä, minkä lajisesta hahmosta kulloinkin on kyse. Onko sillä kertojalle tai lukijalle väliä, onko hänen kaipaamansa "meän Saara-vainaa" (V, 122) esimerkiksi talon entinen piikka vai emakkosika?

---

²⁰ Väkivaltaisesta toiseudesta posthumanistisessa kontekstissa ks. esim. Braidotti 2013: 20, 27, 79 ja 108. Braidotti käyttää alentavaa toiseuden määritelmää mm. Beauvoirin *Toisen sukupuolen* [1949] määrittelyn mukaisesti.

2.4 Yhdessä kehkeytyminen – *becoming with* ja kollektiivi

Mulla nousi miehleen se, ko olin oppinu kävelemään ja Anna, meän navettapiika, otti minut matkhaan iltalypsyle. – – Navetassa Anna nosti minut vastasyntyhneen Hillan karsihnaan, etten juokse lehmitten jalkhoin. Hilla nuoli minun tukkaa ja mie lutkutin sen korvaa. Sitte ko met molemat kasusimma, sain alkaa pitähmään sen hännästä kiinni ko Anna lypsi sitä. (V, 32)

Sitaatissa kertoja muistaa lapsuutensa kokemuksia lehmistä ja lehmien hoidosta. Paitsi että kertojan ja Hilla-lehmän kuvataan kasvavan rinnakkain ja suhteen muuttuvan yhdessä koetun myötä, pääsee lukija kurkistamaan syvemmälle kertojan kokemus- ja elämysmaailmaan ja näin ymmärtämään syvää yhteyttä, joka kertojan, laajemmin toki ihmisenkin, ja lehmälajin välillä vallitsee.

Ihmistä ja lehmää voisi Harawayn termein kuvata kumppanuuslajeiksi (engl. *companion species*, esim. Haraway 2005; 2008, suom. Rojola 2012) ja lajien historiaan kurkottavaa yhteistä kulttuuri-evoluutiota yhdessä kehkeytymiseksi (eng. *becoming with*, esim. Haraway 2008) tai yhteisevoluutioksi eli koevoluutioksi (engl. *co-evolution*, Haraway 2005, 31–32). Kumppanuuslajien käsite viittaa siihen, etteivät kumppanuuden osapuolet olisi ilman yhdessä kehkeytymistä sellaisia kuin nyt ovat (esim. Kortekallio ym. 2020). Yhdessä kehkeytyminen kuvaa toki laajemminkin Väylän rakentamaa kuvaa muidenkin lajien välisestä vuorovaikutuksesta ja toisiinsa synnyttämistä muutoksista, ei ainoastaan ihmisen ja lehmän. Tällaisen lajien ja yksilöiden välisen yhteistoiminnan voi myös nähdä lähestyvän Latourin kollektiivin (engl. *collective*, esim. Latour 2004) käsitettä ja toisaalta kollektiivisen toimijuuden myös aiemmin mainittua Latourin, Law'n ja Callonin toimijaverkkoteoriaa (engl. *Actor-Network-Theory, ANT*, esim. Latour 2005).

Olen edellä avannut diffraktiivista luentaa metodina ja toisaalta diffraktiota kaunokirjallisena tutkimuskohteena, elottoman ja toislajisten toimijuutta ja toimijuuden esittämisen tekniikkaa sekä nimeämällä merkityksellistämistä ja toisaalta määrittelemällä rajaamista. Lopulta näissä kaikissa on kyse *eroista*; diffraktiivisella luennalla etsitään eroja, joilla on merkitystä (Rojola 2014, 131), ja olemme pyrkineet artikkelikäsittelemämme esittämään eroja, häiriöitä, Väylän esittämien toimijuuksien ja luonnollistuneen lukuprosessin ja lukemisen odotusten välillä sekä osoittamaan, kuinka nimeämällä käytetään valtaa (esim. Borkfelt 2022) rakennettaessa ero nimetyin/määritellyn ja muiden välille sekä toisaalta valta-asetelma nimeävän ja nimellä merkityn välille. Näitä eri tasoilla ilmeneviä eroja ei kuitenkaan posthumanistisessa tutkimuksessa pyritä ainoastaan osoittamaan ja moittimaan, vaan posthumanismin eetos on kuitenkin affirmatiivinen, myönteinen ja emansipatorinen.

Posthumanismin piirissä tunnutaan viittaavan taajaan Donna Harawayhin siitä huolimatta, että hän itse irtisanoutuu posthumanistisesta projektista²¹. Harawayn filosofia on kuitenkin oiva esimerkki edellä mainitusta affirmatiivisuudesta ja reparatiivisuudesta²², Väylän suhteen etenkin hänen kumppanuuslajien ja yhdessä kehkeytymisen käsitteittensä ja toki myös luontokulttuurin hybridikäsitteen osalta. Sen sijaan, että lajien välisiä rajoja pyrittäisiin häivyttämään tai poistamaan, kumppanuuslajeja käsitellessään Haraway osoittaa omissa teksteissään käsittelemiensä kumppaneiden, ihmisen ja koiran, välisen yhteyden rakentuvan molemminpuolisessa yhteistyössä, ajan saatossa. Ja kuten tutkimusalalle on tyypillistä, hyvin samankaltaisena yhteismuotoutumisena näyttäytyvät myös esimerkiksi Laistin ajatukset inhimillisen ja kasvillisuuden koevoluutiosta, mikä puolestaan jälleen palaa myös diffraktiivisen luennan ajatukseen siitä, kuinka aiemmat häiriöiden kohtaamiset ovat yhä jälkikäteen läsnä muuttuneen aallon kuviossa.

---

²¹ Esimerkiksi teoksessaan *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene* (2016) Haraway korvaa posthumanismin "human"-osan "humuksella" (11) ja posthumanismin termillä *com-post* (55, 97). ks. esim. myös Åsberg & Braidotti 2018, 11 ja Koistinen 2018.

²² vrt. Sedgwick 1997.

3 PÄÄTÄNTÖ JA YHTEENVETO

Hunteerasin, että met olema aivan kohta viehraina toisessa valtiossa, jonka osana meänki maa on aijoitten alussa ollu. Jos eläsimmä vieläki sitä aikaa, siirtysimmä omassa maassa joen rannalta sen toisele rannale. Sammaa kieltä oltas silloin puhuttu niinko nykki puhuma, mutta niilä on rauha ja meilä on sota. (V, 53)

Met väyläläiset olema yhtä ja puhuma sammaa kieltä, vaikka meän välhiin on karthaan veetty rajaviiva. (V, 129)

Maisterintutkielmani tarkoituksena on tutkia diffraktiivista luentaa kriittisessä ja kulttuurisessa posthumanistisessa projektissa ja sen soveltamista lukutavan haastamiseen. Tutkimukseni osoittaa, että Rosa Liksomin *Väylä*-romaanin (2021) havahduttaa lukijansa huomaamaan luonnollistuneen lukutapansa antroposentrisyyden ja että tämä tulee erityisesti esille teoksen sanavalinnoissa, syntaktisessa rakenteessa sekä kerronnallisissa ratkaisuisissa, joissa toislaajinen tai ei-inhimillinen toimijuus esitetään vähintään yhtä merkittävänä kuin inhimillinen. Esitän teoksella olevan myös itsellisen, kirjailijastaan riippumattoman toimijuuden, joka tukee postkriittisen projektin tavoitetta ajatella toisin inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteesta. Maisterintutkielmani on kaksiosainen ja se koostuu käsillä olevasta erillisestä johdanto-osasta sekä yhteistyössä kahden muun opiskelijan, Milka Siponkosken ja Jenny Viisteensaaren, kanssa laaditusta artikkelikäsikirjoituksesta ”Ei-inhimillinen katse sotaan – Nimeäminen, toimijuus ja diffraktio Rosa Liksomin romaanissa *Väylä*” (2022). Varsinainen analyysi painottuu tutkielmassani artikkelikäsikirjoitukseen ja erillisen johdanto-osan tavoitteena on toimia artikkelikäsikirjoituksen lukuohjeena ja sen aineistopohjaisesti rakentuneen teoreettisen viitekehyksen kartoituksena ja osin myös yhteiskirjoittamisen raporttina.

Tässä monimuotomaisterintutkielmani johdanto- ja yhteenveto-osassa olen käsitellyt metodiamme, posthumanistisessa tutkimuksessa yleistyvää diffraktiivista

lukemista sekä pyrkinyt avaamaan myös sen käyttöön liittyvää problematiikkaa. Lisäksi olen osoittanut, kuinka aineistoksi valitsemamme Rosa Liksomien *Väylä* (2021) kutsuu lukijaansa pohtimaan teosta ja sen tarinaa posthumanistisesta, ihmisen erityislaatuisuutta kyseenalaistavasta näkökulmasta ja kuinka aineisto, diffraktiivinen metodi ja posthumanistinen, osin myös ekofeministinen teoreettinen viitekehys kietoutuvat yhteen ja ovat perusteltavissa toinen toisillaan.

Tutkimuskysymyksemme artikkelikäsitelmässä olivat: 1) miten ja millä keinoin romaani yhtäältä purkaa ja toisaalta rakentaa uudelleen ihmisen, ei-inhimillisen eläimen ja muun luonnon suhdetta ja 2) kuinka tämä näkyy erityisesti nimeämisen ja toimijuuden teemoissa? Ensimmäisen kysymyksen vastaukseksi löysimme osin toisen kysymyksenasettelun sisältämät toimijuuden ja nimeämisen sekä erityisesti nimeämättömyyden paikat, mutta osoitimme näiden kautta käsiteltävän inhimillisen ja ei-inhimillisen epätasapainon lisäksi purkamisen konkreettisina keinoina esimerkiksi lukijan tarkoituksellisen hämmästyttämisen puhuteltaessa ihmisiä ja ei-inhimillisiä eläimiä ei-totutusti – häiriöstä muistuttaen.

Olen tässä johdanto-osassa pyrkinyt hahmottelemaan teoreettista taustaa ja lukuohjetta artikkelikäsitelmällemme ja vastaamaan kysymyksiin: 3) millainen teoreettisten viitekehysten kudelma tutkimusartikkelin taustalle voidaan hahmotella sekä 4) miksi tämä kaikki on tärkeää juuri nyt? Olen pyrkinyt aukomaan punoutuneen viitekehysverkon solmuja nostamalla tutkielmassani keskiöön omasta mielestäni artikkelimme kannalta keskeisimmät teoriat ja käsitteet. Teoreettisen viitekehjyksen esittely, johdanto- ja yhteenvedo -osani luku 2, pyrkii siis vastaamaan kolmanteen kysymykseen. Olen jakanut sen artikkelimme keskeisten tutkimuskohteiden mukaisesti elotonta ja toisilajista toimijuutta sekä nimeämällä (ja nimeämättömyydellä) merkityksellistämistä käsitteleviksi alaluvuiksi sekä lisännyt kolmannen, laajemmin eri kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksen teorioita ja käsitteitä posthumanistiseen taustaan liittyvän ja limittävän, yhdessä kehkeytymistä ja sen erilaisia käsittelymuotoja yhteen solmivan alaluvun. Näistä viimeisen tavoitteena on osoittaa, että vaikka eri teoreetikot lähestyvät aihettaan hiukan näkökulmista ja erilaisin käsittein, on posthumanistisessa ja uusmaterialistisessa tieteenteoriassa hahmotettavissa esiin selkeitä yhteisiä tavoitteita erojen ja eroavuuden vaikutusten purkamiseksi ja yhteinen asenne jonkinlaisen planetaarisen, ihmistä suuremman yhteisen hyvän tavoittelemiseksi. Alaluvuista viimeistä ei kenties olisi, mikäli artikkelikäsitelmämme prosessi olisi ollut teoriaohjautuva. Nyt kuitenkin pääsin, ja pääsimme, kokemaan riemua jonkin suuremman oivaltamisesta huomattessamme, kuinka lopulta todella monet käsitteet ja tutkimukset tukivat toinen toisiaan.

Alaluvussa 1.1. määrittelen erillisen johdanto-osan tutkimuskysymykset niin laajoiksi, että koko kyseinen osa kaikkineen pyrkii niihin vastaamaan, ei siis vain jokin alaluku. Näin ollen pohdintani vastaukseksi kysymykseen ”Miksi tämä kaikki on

tärkeää juuri nyt?” lienee luettavissa vähintään rivien välissä johdanto-osion jokaisella sivulla. Päättävä-luvun aloittavat sitaatit alleviivaavat antroposentristä (ihmis)kielen ensisijaisuutta ja rajojen ja erojen sopimuksenvaraisuutta. *Väylä* on yhdessä muun kaunokirjallisuuden kanssa peilaamassa aikansa ilmiöitä ja ajassa käsiteltäviä kriisejä; sotaa Euroopassa, kiihkeää maahanmuuttokeskustelua, luontokato- ja vihreäsiirtymä -diskursseja, intersektionaalisen feminismin arvo- ja oikeutuskeskusteluja sekä alati kasvavaa huolta ilmastonmuutoksesta. Paitsi että kirjallisuus taltioi ja heijastaa edellä mainittuja, pitkälti ihmisestä johtuvia huolenaiheita, se pyrkii osaltaan myös vaikuttamaan asioiden muuttumiseen. *Väylä* ja sen ehdottama herättävä ja tiedostava lukeminen on äärimmäisen tärkeää meille kaikille juuri nyt.

Olen tutkimuksessani osoittanut paikoin myös sen itsensä problemaattisuutta ja maininnut useita sitä vastaan esitettävissä olevan kritiikin aiheita. Kuitenkin, kuten olen useissa kohdin posthumanismia ja diffraktiota käsitellessänikin maininnut, tahtoisin uskoa, että filosofinen ja yleistä hyvää tavoitteleva eetos olisi tieteen piirissäkin merkityksellisempää, kuin konkreettisen toteutuksen kritiikki. Näin pyrin pyörtämään sekä metodimme subjektiivisuuden kyseenalaistamisen, että laajimmin koko posthumanistisen projektin tahtomattaankin ihmisyyden käsitteen sisältävän luonteen kritiikin.

Vaikkakin maisterintutkielmani johdanto-osa on vain yhtä artikkelikäsikirjoitusta taustoittava kartoitus ja erittely, se päättyy kurottamaan hyvin laajalle tämänhetkiseen kulttuuriseen ja postkriittiseen tutkimukseen. Näin myös mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita on jo pelkästään tässä osiossa lukuisia. Itse näen niistä keskeisimpien liittyvän posthumanistisen tutkimuksen ja sen moniaallisten kiinnostuksenkohteiden siirtämiseen osaksi kotimaista kulttuurin- ja kirjallisuudentutkimusta. Näin myös mielestäni meille kaikille oleellisen tärkeän ja ajankohtaisen ajattelun saavutettavuus toivon mukaan paranee ja laajenee jo ennestään asiaan perehtyneiden ja sille omistautuneiden tutkija- ja tiedepiirien ulkopuolelle.

Itselleni kaikkein kiinnostavimmaksi aiheeksi jatkotutkimukselle nousi kirjallisuudentutkimuksellisen ekokritiikin ja laajemmin filosofisena pitämäni posthumanismin rajapinnalla kiinnostustaan kasvattava kriittinen kasvitutkimus, jota on Suomessa tehty hyvin vähän. Kasvien miljööröolia purkavalla tutkimuksella voisi olla nykyään erityisen otollinen maaperä erityisesti Suomessa, jossa metsien monimuotoisuus herättää huolta ja tämä huoli on siirtynyt osaksi iltauutisia ja eduskuntavaalikampanjointia. Metsien yksityisomistuksen, luomun ja lisääntyvän kasvissyönnin Suomessa myös kirjallisuuden tuotannossa kiinnitettäisiin pian enenevää huomiota kasvikuvausten luonteeseen, mikäli sen tutkimus saisi näkyvämpää roolia.

Myös monipuolisen taiteilijan, Rosa Liksomien, tuotantoa olisi aiheellista tutkia lisää murre- ja käännöstutkimuksen sekä parodiatutkimuksen ulkopuolella. Hänen kirjalliseen ja kulttuurin kenttäämme aikaansaama vaikutus kun ei rajoitu ainoastaan kielimuotoon tai huumorin keinoihin, vaan teoksista olisi löydettävissä hyvin monia yhteiskunnallisia tai yleisinhimillisiäkin tutkimuskohteita. Toisaalta; *Väylä* poikkeaa Liksomien aiemmasta tuotannosta ja sen posthumanistisiin oivalluksiin havahduttamista olisi kiinnostava tutkia eri kulttuurien, ja näin myös eri kielialueiden välillä. Lisäksi *Väylä* tarjoaisi, kenties rinnan jonkun toisen kotimaisen nykykirjan kanssa, hedelmällisen alustan feministisen tiedon tai tietämisen tutkimukselle, sillä se esittää selvästi koetun ja tunnetun tietämisen vastakkaiseksi perinteisemmille uskoon tai tieteeseen nojaaville tietämisen tavoille (ks. esim. Liljeström 2021). Monipuolinen ja monikerroksinen teos olisi kiinnostava aineisto myös traumaattisesta tapahtumasta kertomisen ja muistamisen merkityksen näkökulmista (ks. Leskelä-Kärki 2015, 125–129), eräänlaisena postmuistettuna ajanjaksona (Jytilä 2015, 134), jolloin jälleen samassa tutkimuksessa voisi rinnalle asettaa jonkin toisen tässä hetkessä puhuttavaa Lapin sotaa käsittelevän kotimaisen romaanin.

Edellä mainittujen jatkotutkimusaiheiden lisäksi soisin metodologisesti myös diffraktiivista luentaa tutkittavan ja tulkittavan suomen kielellä laajemmaltikin. Kansainvälisesti aiheesta löytyy myös menetelmää kyseenalaistavaa ja problematisoivaa tutkimusta, mutta tämä luonnontieteiden ja kulttuurintutkimuksen hybridi-metodi on tieteenalojensa poikkeuksellisen erikoistuneen kielimuodon myötä niin vaikeaselkoista äidinkielenäkin, että feministisestä ja posthumanistisesta tieteenteoriasta kiinnostunut suomalainen tutkimus varmasti pääsisi syventämään ja monipuolistamaan osaamistaan kehittäessään menetelmää edelleen suomeksi. Toki voi käydä niinkin, että mitä enemmän diffraktiivisesta lukemisesta kirjoitetaan, sitä syvempinä sen epäjohdonmukaisuudet ja suoranaiset virheet näyttäytyvät ja metodi tulee pian korvatuksi jollain johdonmukaisemmalla muunnoksella.

LÄHTEET

Kohdeteksti:

Liksom, R. 2021. *Väylä*. Helsinki: Like.

Muut lähteet:

Aaltola, E. 2019. *Häpeä ja rakkaus: Ihmiseläinluonto*. Helsinki: Into.

Aholainen, K. 2020. Diffraktiivinen luento Yrjö Kokon *Laulujoutsenesta* ja valokuvan ei-inhimillisyydestä. – Hyttinen, E. & Lummaa, K. (toim.), *Sotkuiset maailmat – Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 179–206.

Allen, W. 2003. Plant Blindness. – *Bioscience*, 53 (10), 926.

Barad, K. 2007. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.

----- 2014. Diffracting Diffraction: Cutting Together-Apart. – *Parallax (Leeds, England)*, 20(3), 168-187.

Borkfelt, S. 2022. Names and Namelessness in Animal Narratives. – Björck, A.; Lindén, C. & Lönngrén, A-S. (toim.), *Squirrelling – Human-Animal Studies in the Northern-European Region*. Tukholma: Södertörn University, 155–172.

Braidotti, R. 2013. *The posthuman*. Cambridge: Polity.

Campbell, K. 2004. The Promise of Feminist Reflexivities: Developing Donna Haraway's Project for Feminist Science Studies. – *Hypatia*, 19 (1), 162-182.

Clarke, B. 2008. *Posthuman Metamorphosis: Narrative and Systems*. Fordham University Press.

Curtis, D. 2014. Compassion and Being Human. – Adams, C. J. & Gruen, L. (edit.), *Ecofeminism – Feminist Intersections with Other Animals & The Earth*. New York: Bloomsbury Academic, 39–57.

Deleuze, G. & Guattari, F. 1994. *What is philosophy?* New York: Columbia University Press.

Derrida, J. 2019. *Eläin, joka siis olen. (L`animal que donc je suis, 2006)* Helsinki: Tutkijaliitto.

- Dolphijn, R & van der Tuin, I. 2012. *New Materialism: Interviews & Cartographies*. Open Humanities Press.
- Engman, M.; Ennser-Kananen, J. & Saarinen, T. 2023. A Diffractive Reading. – Ennser-Kananen, J. & Saarinen, T. (edit.), *New Materialist Explorations into Language Education*. Springer International Publishing, 175-186.
- Felski, R. 2015. *The limits of critique*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gaard, G. 1993. *Ecofeminism: Women, animals, nature*. Philadelphia: Temple University Press.
- Garrard, G. 2012. *Ecocriticism. the New Critical Idiom*. 2nd edition. London: Routledge.
- Geerts, E. & van der Tuin, I. 2016. Diffraction & Reading Diffractively. – *New Materialism*. 27.7.2016.
<https://newmaterialism.eu/almanac/d/diffraction.html>
- Haila, Y. & Lähde, V. 2003. Luonnon poliittisuus: Mikä on uutta? – Haila, Y. & Lähde (toim.), *Luonnon politiikka*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino, 7-36.
- Hall, M. 2011. *Plants As Persons: A Philosophical Botany*. Suny Press.
- Haraway, D. 1988. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. – *Feminist Studies*, (14) 3, 575–599.
<https://doi.org/10.2307/3178066>. 11.3.2023.
- 1992. The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others. – Grossberg, L.; Nelson, G. & Treichler, P. (edit.), *Cultural Studies*. New York: Routledge, 295–337.
- 1997. *Modest_Witness@Second_Millennium: .FemaleMan@_Meets_OncoMouse™: feminism and technoscience*. New York: Routledge.
- 2004. *The Haraway reader*. New York: Routledge.
- 2005 (2003). *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- 2008. *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 2016. *Staying with the trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.
- Hayles, N. K. 1999. *How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics*. Chicago: University of Chicago Press.

- Hietasaari, M. 2016. *Sodan Muisti: Talvi-, Jatkosota Ja Lapin Sota 2000-luvun Historiallisessa Romaanissa*. Helsinki: Avain.
- Hoikkala, H. 2021. *Väylä-kirjan viisi ensimmäistä sivua kannattaa lukea ääneen, vinkkasi Rosa Liksom: 35 kiinnostavaa kysymystä, vastausta ja kommenttia syksyn suosikkikirjasta*. Kooste 17.12.2021 Tulusto & Kylmä -chat verkkolukupiiristä. Lukijoiden ja Rosa Liksomin keskusteluja. Yle. <https://yle.fi/aihe/a/20-10001861>
- Hongisto, I. & Kurikka, K. 2013. Esipuhe: Muuri ja murros. – Hongisto, I. & Kurikka, K. (toim.), *Toisin sanoin – Taiteentutkimusta representaation jälkeen*. Eetosjulkaisuja 13 (2016), 7–17.
- Hyttinen, E. & Lummaa, K. 2020. Lukeminen humanismin murroksessa. – Hyttinen, E. & Lummaa, K. (toim.), *Sotkuiset maailmat – Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 9–36.
- Johansson, H. 2021. Antroposeenin aika ja taidehistoria humanistisena (luonnon)tieteenä. – Johansson, H. & Seppä, A. (toim.), *Taiteen kanssa maailman äärellä – Kirjoituksia ihmiskeskeisestä ajattelusta ja ilmastonmuutoksesta*. Helsinki: Taideyliopisto, kuvataideakatemia, 146–171.
- Jokinen, A. 2019. *Isänmaan miehet: Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa*. Tampere: Vastapaino.
- Jokiranta, A.; Juntti, P.; Ruohonen, A. & Räinen, J. 2019. *Metsä meidän jälkeemme*. Helsinki: Like.
- Jytilä, R. 2015. Kuvittelun keinoin. Sodasta kertominen ja muistamisen mahdollisuus Katja Ketun romaanissa *Kätilö* – Parente-Čapková, V.; Grönstrand, H.; Hapuli, R. & Launis, K. (toim.), *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Turku: Turun yliopisto, 133–154.
- 2022. *Traumaattinen muisti nykyproosassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaarlenkaski, T. 2014. Lehmä luonnon ja kulttuurin rajalla. Karjanhoidon eläin- ja ympäristösuhteet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. – Knuutila, S. & Piela, U. (toim.), *Ympäristömytologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 282–300.
- 2020. *Octav lypsää kuin elävä vasikka*. – Räsänen, T. ja Schuurman, N. (toim.), *Kanssakulkijat: monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 208–233.

- 2021. Katse ei-inhimilliseen: Eläinkäänne perinnetieteissä. – Hämäläinen, N. & Kauppi, P. (toim.), *Paradigma: Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 329–349.
- Kaarlenkaski, T. & Ung-Lanki S. 2013. Saatteeksi – Ikkunoita ihmistieteelliseen eläintutkimukseen. – *Elore* 2013 (1), 7–12.
- Karkulehto, S., Koistinen, A. & Varis, E. 2020. Reconfiguring human, nonhuman and posthuman: Striving for More Ethical Cohabitation – Karkulehto, S., Koistinen, A. & Varis, E. (edit.), *Reconfiguring human, nonhuman and posthuman in literature and culture*. New York: Routledge, 1–19.
- Keevers, L., & Treleaven, L. (2011). Organizing practices of reflection: A practice-based study. – *Management Learning*, 42 (5), 505–520.
- Kettu, K. 2011. *Kättilö*. Helsinki: WSOY.
- Kinnunen, T. 2020. *Ei kertonut katuvaansa*. Helsinki: WSOY.
- Kirstinä, L. 2013. Rosa Lixsom – uuden lyhytproosan kantaäiti. – Hallila, M.; Hosiaislouma, Y.; Karkulehto, S.; Kirstinä, L. & Ojajärvi, J. (toim.), *Suomen nykykirjallisuus: 1, Lajeja, poetiikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 82–84.
- Knuuttila, S. 2006. Kriisistä sanataiteeksi: traumakertomusten estetiikkaa. – *AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, (4), s. 22–42.
- Koistinen, A-K. & Karkulehto S. 2021. Kohti planetaarista tuntua: feministis-posthumanistinen uudelleenkuviutus ja etiikka ihmisen jälkeen. – *Niin & näin* 28(1), 62–72.
- Koistinen, A-K. 2018. Jatkuvuutta, kumppanuutta ja pervalua biopolitiikkaa hankalassa maailmassa. – *SQS - Suomen Queer-Tutkimuksen Seuran Lehti*, 12(1–2), 64–67.
- Kokkonen, T. 2014. Kun emme tiedä. Keskustelemassa ”meitä” uusiksi: lajienväliset esitykset ja esitystaiteen rooli ekokriisien aikakaudella. – Lummaa, K. & Rojola, L. (toim.), *Posthumanismi*. Eetosjulkaisuja 15 (2020), 179–209.
- 2017. *Esityksen mahdollinen luonto: Suhde ei-inhimilliseen esitystapahtumassa keston ja potentiaalisuuden näkökulmasta*. Väitöstutkimus. Acta Scenica 48. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, esittävien taiteiden tutkimuskeskus.
- Kortekallio, K.; Niskavaara, M.; Ouramo, H.; Raipola, J.; Salmela, T.; Tervonen, A. & Karkulehto, S. 2020. Ehdotus ihmistä suhteellistavaksi sanastoksi. – *AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, 17 (4), 82–95.

- Koskimaa, R. 1996. *Seksiä, suhteita ja murha: Vertaileva tutkimus Rosa Liksomien kertomuksen konkretisaatioista Saksassa ja Suomessa*. Lisensiaatintyö, Taiteiden ja kulttuurintutkimuksen laitos. Jyväskylä.
- 1998. *Seksiä, suhteita ja murha: Saksalaisia ja suomalaisia tulkintoja Rosa Liksomien kertomuksesta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuismin, A. 2022. A sense of spacing : Toward a diffractive reading of organizational space. – *Management Learning*, 53(4), s. 718-733.
- Kurikka, K. 2020. Sepittäminen ja usko tähän maailmaan – Kolme versiota Pessistä ja Illusiasta. – Hyttinen, E. & Lummaa, K. (toim.), *Sotkuiset maailmat – Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 79–112.
- Lahtinen, T. & Lehtimäki, M. 2008. Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. – Lahtinen, T. & Lehtimäki, M. (toim.), *Äänekäs kevät – Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–28.
- Laist, R. 2013. *Plants and Literature: Essays in Critical Plant Studies*. Brill / Rodopi.
- Latour, B. 2004. *Politics of Nature*. Harvard University Press.
- 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, Incorporated.
- 2014. Agency at the Time of the Anthropocene. – *New literary history*, 45(1), 1-18.
- Lehikoinen, E. 2018. "Se ei olekaan pieni ihminen, vaan pieni eläin.": Ihmisen lajin lukeminen kotimaisen nykykirjallisuuden lapsikuvauksissa. – *AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti*, 2018(2), 28-43.
- Lehtonen, M. 2014. *Maa-ilma: Materialistisen kulttuuriteorian lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Leskelä-Kärki, M. & Melkas K. 2015. Raunioiden raivaajat ja jälleenrakentajat. Uuden vuosituhannen historiallinen romaani. – Parente-Čapková, V.; Grönstrand, H.; Hapuli, R. & Launis, K. (toim.), *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Turku: Turun yliopisto, 109–131.
- Liksom, R. 1996. *Kreisland*. Porvoo: WSOY.
- 2017. *Everstinna*. Helsinki: Like.
- Liljeström, M. 2021. *Feministinen tietäminen: Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino.

- Lummaa, K. 2020a. Antroposeenidokumentit ympäristömuutosten ja kulttuuristen muutosten todisteina. – Hyttinen, E. & Lummaa, K. (toim.), *Sotkuiset maailmat – Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 39–76.
- 2020b. Posthumanist Reading – Witnessing Ghosts, Summoning Nonhuman Powers. – Karkulehto, S., Koistinen, A. & Varis, E. (edit.), *Reconfiguring human, nonhuman and posthuman in literature and culture*. New York: Routledge, 41–56.
- 2020c. Posthumanismin Puolustus. – *Tiede & Edistys* 45 (1), 56–65.
- Lummaa, K. & Rojola, L. 2014. Johdanto: Mitä posthumanismi on? – Lummaa, K. & Rojola, L. (toim.), *Posthumanismi*. Eetosjulkaisu 15 (2020), 13–32.
- Magnusson, L. O. 2021. Visual research material and diffractive readings – a relational research story – *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 34:3, 183–196.
- Mancuso, S. & Lahdensuu, L. 2018. *Kasvien vallankumous: Ovatko kasvit jo keksineet tulevaisuuden?* Helsinki: Aula & Co.
- Mantila, H. 2000. Meänkieli, yksi Ruotsin vähemmistökielistä. – *Kielikello, Kielenhuollon tiedotuslehti*, 3 (2000).
- Marder, M. 2013. *Plant-Thinking: A Philosophy of Vegetal Life*. New York: Columbia University Press.
- Merten, K. 2021. *Diffractive Reading : New Materialism, Theory, Critique*. New Critical Humanities. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mickey, S. 2018. Editor’s preface. – Vakoch, D. A. & Mickey, S. (edit.), *Literature and Ecofeminism – Intersectional and Internatinal Voices*. London: Routledge, xvii–xix.
- Mies, M. 2014 [1993]. Who Made Nature Our Enemy? – Mies, M. & Shiva, V. (edit.), *Ecofeminism*. London: Zed Books, Bloomsbury Publishing, 91–97.
- Minh-ha, T. 1986. Difference: “A Special Third World Women Issue.” – *Discourse*, 8, 11–38.
- 1989. *Woman, native, other: Writing postcoloniality and feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Murris, K. & Bozalek, B. 2019. Diffracting diffractive readings of texts as methodology: Some propositions – *Educational Philosophy and Theory*, (51) 14, 1504–1517.
- Oksanen, M. 2003. Humanistista eläintutkimusta. Arvostelu teoksesta Ilomäki, H. & Lauhakangas, O. (toim.), *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: SKS. –

Agricola Suomen humanistiverkko 12.2.2003.

<https://agricolaverkko.fi/review/humanistista-elaintutkimusta/>

Oksanen, S. 2021. Sofi Oksanen official -facebook-sivu 4.9.2021. Sofi Oksanen kertoo Väylästä yhdessä Rosa Liksomien kanssa teoksen julkaisupäivänä.

<https://www.facebook.com/sofioksanen/videos/1213731035784051>

Otavan kirjasaatiö 2021. <https://otavankirjasaatio.fi/uploads/OKS-Veijo-Meri-palkinto-2021.pdf>

Peltola, R. 2021. Ihmiskieli ja elämyys. – Peltola, R.; Jääskeläinen, A. & Harjunpää, K. (toim.), *Kieli ja eläin – Vuorovaikutusta ja kielioopia monilajisissa yhteisöissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 401–439.

Pihlström, S. 2021. Transsendentaalinen Humanismi. – *Tiede & Edistys*, 45 (1), 38–52.

Plumwood, V. 1994. *Feminism and the mastery of nature*. London: Routledge.

Pohjola, M. 2013. Historia muistaa koko elämämme / muutamalla lauseella. Paula Vesalan sanoitukset Kiestinki-albumille osana uutta sotakuvausta. – *Ennen ja nyt*. 13(2).

Pollan, M. 2021. *Tuntematon mieli: Mitä uusi psykedeelien tutkimus opettaa*. Helsinki: Like.

Prophet, J. & Pritchard, H. 2015. Performative Apparatus and Diffractive Practices: An Account of Artificial Life Art. – *Artificial life*, 21(3), 332–343.

Rautiainen, P. 2020. *Tuhkaan piirretty maa*. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Rojola, L. 2012. Juokse lujaa, pure kovaa! Donna Harawayn kumppanuuslajit ja feminismi. – Lempiäinen, K., Leppänen, T. & Paasonen, S. (toim.), *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Turku: UTU, 256–277.

----- 2014. Hänen olivat täytetyt linnut. –Lummaa, K. & Rojola, L. (toim.), *Posthumanismi*. Turku: Eetos, 131–154.

Romppainen, P. 2017. Historiallinen romaani ja aika. – Ojajärvi, J., Työlähti, N. & Hietasaari, M. (toim.), *Maamme romaani: Esseitä kirjallisuuden vuosikymmenistä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 327–342.

Rutsky, R. L. 2007. Mutation, History, and Fantasy in the Posthuman. – *Subject Matters*. 3 (2)/ 4 (1). London Metropolitan University, 99–112.

Salonen, V-P. 2012. Geologia. – Lummaa, K.; Rönkä, M. & Vuorisalo, T. (toim.), *Monitieteinen ympäristötutkimus*. Helsinki: Gaudeamus, 32–36.

Sandbacka, K. 2017. *Utopia derailed: Rosa Liksom's retrospection of the modern project*. Väitökirja, Humanistinen tiedekunta. Oulu: University of Oulu.

- Schuurman, N. 2013. Eläin – Tavoittamaton tutkimuskohde? – *Elore*. 20 (1), 13–16.
- Scott, C. 1998. *Introduction to Optics and Optical Imaging*, New York: IEEE Press.
- Sehgal, M. 2014. Diffractive Propositions: Reading Alfred North Whitehead with Donna Haraway and Karen Barad. – *Parallax* (20) 3, 188-201.
- Sedgwick, E. 1997. Paranoid Reading and Reparative Reading; or, You're So Paranoid, You Probably Think This Introduction is about You. – Sedgwick, E. (edit.), *Novel Gazing: Queer Readings in Fiction*. Durham: Duke University Press, 1–37. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/3628/2001-1233.pdf?sequence=1> 12.3.2023.
- Shiva, V. 2014 [1993]. Women's Indigenous Knowledge and Biodiversity Conservation – Mies, M. & Shiva, V. (edit.), *Ecofeminism*. London: Zed Books, Bloomsbury Publishing, 164–173.
- Simon, B. 2003. Introduction: Toward a Critique of Posthuman Futures. – *Cultural Critique*, 53, Winter, 1–9.
- Smith, L. C. 2012. Decolonizing hybridity: Indigenous video, knowledge, and diffraction. – *Cultural geographies*, 19 (3), 329-348.
- Ståhl, L. 1991. *Översättning av dialekt i prosa: Om möjligheterna att överföra en regional varietet från utgångsspråk till målspråk*. Lisensiaatintyö, Kouvolaan kääntäjänkoulutuslaitos. Kouvola: Helsingin yliopisto
- Suomen Leijonan ritarikunta 2023. Suomen Leijonan Pro Finlandia -mitalin saajat 1945-2022. <https://ritarikunnat.fi/ritarikunnat/palkitut/suomen-leijonan-pro-finlandia-mitalin-saajat-1945-2022/>, 15.2.2023.
- Suomi, M. & Koivisto, E. 2022. Alusta monilajisille kohtaamisille. – *Tahiti*, 12(3), 91–98.
- Säntti, J. 2020. Queer-kerronnan kiusalliset ja kurittomat kehykset : Metalepsiksen poliittiset merkitykset Anu Kaajan Ledassa. – Ahvenjärvi, K.; Joensuu, J.; Helle, A. & Karkulehto, S. (toim.), *Paperinen avaruus : näkökulmia kirja-esineen ja kirjallisuuden materiaalisuuksiin*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja, 128. Jyväskylän yliopisto, 291–318.
- Tulusto, A. 2021. *Rosa Lixsom: "Synnytettyäni lapsen 23 vuotta sitten ymmärsin, että ihminen on eläin - se muutti maailmankuvani"*. Rosa Lixsomin haastattelu 1.9.2021, Luomiskertomus-sarja. Yle. <https://areena.yle.fi/podcastit/1-50891722#autoplay=true>
- Tuomivaara, S. 2022. Taide purkaa ihmistieteiden rakentamaa rajaa: Sosiologin katse eläintä esittävään taiteeseen. – *Tahiti*, 12(3), 70–90.

- Turunen, R. & Kirstinä, L. 2013. Lyhytproosan paikka nykykirjallisuudessa. – Hallila, M.; Hosiaislouma, Y.; Karkulehto, S.; Kirstinä, L. & Ojajärvi, J. (toim.), *Suomen nykykirjallisuus: 1, Lajeja, poetiikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 79–81.
- Udén, Maria K. 2018. *The novel feminist diffraction concept. Its application in fifty-one peer reviewed papers*. Research report. Luleå: Luleå University of Technology.
- Vihelmaa, E. 2021. "Muut eläimet": Toislajisia, toisenlajisia, muunlajisia? – Peltola, R.; Jääskeläinen, A. & Harjunpää, K. (toim.), *Kieli ja eläin – Vuorovaikutusta ja kieliopia monilajisissa yhteisöissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 31–37.
- Wandersee, J. H. & Schussler, E. E. 1999. Preventing Plant Blindness. – *The American biology teacher*, 61 (2), 82-86.
- Wolfe, C. 2010. *What is posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Woodward, W. & Lemmer, E. 2019. Introduction: Critical Plant Studies. – *Journal of Literary Studies*, 35:4, 23-27.
- Åsberg, C. & Braidotti, R. 2018. Feminist Posthumanities: An Introduction – Åsberg, C. & Braidotti, R. (edit.), *A feminist companion to the posthumanities*. Cham, Switzerland: Springer, 1–22.